

Tartu Ülikool

Usuteaduskond

Toomas Erikson

Tartu Aleksandri(te) õigeusu kiriku ja koguduse ajalugu aastatel 1913–1940

Bakalaureusetöö

Teaduslik juhendaja

Toomas Schvak, MA

Juhendaja

Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku ülempreester Aivar Sarapik

Tartu 2014

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Tartu Aleksandri kogudus Venemaa koosseisus	5
1.1. Koguduse ja kiriku rajamine (1913–1915).....	5
1.2. Koguduse algusaastad (1915–1917).....	8
2. Tartu Aleksandri kogudus Eesti Vabariigis	12
2.1. Koguduse elu iseseisvusaja alguses (1918–1923).....	12
2.2. Lahkhelide ja lõhenemise periood (1924–1928).....	17
2.3. Anton Laari viimased teenistusaastad (1928–1933).....	23
2.4. Koguduse elu kuni iseseisvuse kaotuseni (1934–1940).....	25
Kokkuvõte	30
Allikad.....	33
Lisad.....	36
Summary	42

Sissejuhatus

Käesoleva töö uurimisobjektiks olev Tartu Aleksander Nevski koguduse järeltulija on - Tartu Pühade Aleksandrite¹ kogudus. Aleksander Nevski kiriku sulgemise järel ja koguduse vägivaldsel ühendamisel Jüri kogudusega 1. juulil 1964 tehti kirik tühjaks. Peale koguduse ametlikku kustutamist tegutsevate koguduste nimekirjast 25. juulil 1964 anti hoone augustikuus Tartu Linna TSN Täitevkomitee korraldusel toonase Tartu Riikliku Ülikooli raamatukogule, hiljem ENSV Ministrite Nõukogu büroo otsusega adventistidele ja metodistidele ühiskasutuseks (Sõtšov. 2007, 125-126). Aleksandri kiriku ülemine osa läks 1983. aastal Eesti Rahva Muuseumi (ERM) kasutusse puutööriistade, puupaatide ja vankrite erihoidlana. Kogudus taasavati 1994. aastal, kirik tagastati kogudusele 1996. aastal ning ERM viis oma varad ära 2001. aastal. Kogudus on toimiv tänaseni ja tegutseb Tartus Sõbra tänaval, Pühade Aleksandrite koguduse nime all.

Käesolev kirikulooline uurimus keskendub Tartu Aleksander Nevski õigeusu koguduse kujunemisele, kiriku ehitamisele ja koguduse elu-olule selle algusaegadest kuni 1940. aasta Nõukogude Liidu okupatsioonini. Uuel iseseisvusajal ei ole selle koguduse kohta ilmunud ühtegi süstemaatilist ega akadeemilist ajaloolist uurimust ning mitmeid koguduse ajaloos esinenud vastuolusid ei ole seni käsitletud. Samas on kogudus olnud tänu oma sündmustele ja vaimulikele Eesti õigeusu ajaloos olulise tähtsusega. Süstematiseeritud ajaloolise ülevaate andmise kõrval on peamiseks uurimusküsimuseks ülempreester Anton Laari roll koguduse jagunemisel kaheks pihtkonnaks 1920-ndatel aastatel.

Uurimistöös on kasutatud ajaloolist meetodit, mis põhineb primaarsete ja sekundaarsete ajalooallikate läbitöötamisel ja kriitilisel analüüsil. Peamiste allikatena on kasutatud Rahvusarhiivi Ajalooarhiivis ja Eesti Kirjandusmuuseumis leidunud säilikuid ning perioodilisi väljaandeid. Materjali leidmisel probleeme ei esinenud, kuna säilinud olid koguduse kirjavahetus Sinodiga, koguduse aruanded

¹ Kirik pühitseti Tallinna ja kogu Eesti ülipühitsetud metropoliit Stefanuse (Christakis Charalambides) poolt 2003. aasta 30. augustil, kui kõikide pühade Aleksandrite kirik.

ja samuti oli 1937. aastast alates August Solli kirja pandud koguduse kroonika. Kroonikas oli kajastatud koguduse elu-olu selle loomisest kuni sulgemiseni 1964. aastal.

Enne 1918. aasta kalendrireformi toimumist kirjeldatud sündmuste juures on kuupäevad toodud vana kalendri ja sealt edasi uue kalendri järgi. Nimed on ühtlustatud vastavalt tänasele kirjaviisile ja vene nimed on edasi antud tänapäevases transkriptsioonis.

Töö ülesehitus on üldiselt kronoloogiline, vaid mõned teemad on toodud selguse ja kompaktsuse mõttes ühtse blokina. Kronoloogiline ülesehitus on valitud, et säiliks ajaline lineaarsustelg. Töö on pealkirjastatud ja alapealkirjastatud ajalooliste perioodide kaupa ja jaotatud kahte pealkirjastatud ossa, mis on omakorda jagatud alapeatükkideks. Esimene osa uurib Tartu Aleksander Nevski kogudust ja kirikut Venemaa koosseisus ja teine osa kogudust Eesti Vabariigis.

1. Tartu Aleksandri kogudus Venemaa koosseisus

1.1. Koguduse ja kiriku rajamine (1913–1915)

Koguduse üheks tekkepõhjuseks võib pidada Tartu piiril asuva Karlova mõisamaadel oleva aleviku kiiret kasvu - kuna sel ajal ei olnud Karlova veel Tartu linnaosa (linnaosa staatuse sai see 1916. aastal), siis oli siin võimalik ehitada linnaarhitekti loata, mis põhjustas ehitusbuumi ning elanikkonna kasvu. Alevikus elas ka palju õigeusklikke ning kuna Jüri kirik (u 3 km) ja Uspenski kirik (u 2 km) jäid Karlovast liialt kaugemale, siis pöörduti Riia Vaimuliku Valitsuse poole palvega lubada rajada Karlova alevikku kirik. Riias leiti, et palve on põhjendatud ning vastati jaatavalt. Ametlikult pandi Aleksander Nevski kogudusele alus 1913. aasta 30. augustil, mil koguduse asutajaliikmed esitasid sellekohase palvekirja Riia ja Miitavi ülempiiskop Joannile (Smirnov) (EAA. 1978. 2. 17, l 1). Ajakirjas „Usk ja Elu“ ilmus sama aasta septembrikuus ka nupuke selle kohta, et Karlova eeslinna on kavas õigeusu kirikut ehitama hakata (Usk ja Elu. 1913, 454). Koguduse organiseerimise ja kiriku ehitamise eest määrati vastutama noor ja energiline preester Anton Laar. Preester Laar oli toona 28-aastane ja töötas Penuja koguduses. Ta asus elama Tartusse ja hakkas tegelema koguduse loomisega, ent kuna kohapeal ei olnud teda võimalik ülal pidada, määrati ta 28. oktoobrist ametlikult ka Võnnu kogudusse, kust ta sai ka palka. 12. novembril 1913 ilmus ajakirjas „Usk ja Elu“ pikem lugu Anton Laari tööleasumisest Karlova koguduses ja varasemast teenistuskäigust (Usk ja Elu. 1913, 539). Tartusse jõudes alustas Anton Laar koguduse registreerimisega, koostas üleskutseid, lasi need trükkida ja saatis üle Venemaa laiali. Üleskutse sisu oli lühidalt järgmine: kuna Karlova alevik kasvab peadpööritava kiirusega ja siin on palju õigeusklikke, on äärmine vajadus õigeusu koguduse, kiriku ja kooli järele. Üleskutses viidati ka sellele, et luterlased ehitavad läheduses juba mitmendat aastat Pauluse kirikut (EAA. 1978. 1. 79, l 3). Asutati 9-liikmeline ehituskomitee, mille esimeheks sai Tartu Ülikooli professor Aleksander Nevzorov, tema asetäitjaks kohalik maakonnaülem Ivan Šoltkevitš, kassahoidjaks kooliõpetaja Anton Herman, kirjatoimetajaks kooliõpetaja Timotheos Tamm ja liikmeteks kaubanduskooli inspektor Anton Anson, kooliõpetajad Andrei Zimbrot ja Viktor Künnapuu,

endine köster-kooliõpetaja Vikenti Paklär ja preester Anton Laar. Anton Laar esitas 2. detsembril ülempiiskop Joannile taotluse ehituskomitee kinnitamiseks ühes palvega lubada Tartus Karlova eeslinnas korraldada uue koguduse liikmetele palvelisi koosviibimisi (EAA. 1978. 2. 17, l 1). Riia Vaimuliku Konsistooriumi otsusega nr 84 kinnitati 1914. aasta 31. jaanuaril kiriku ehituskomitee ametlikult, saadeti välja kassaraamat ning anti luba läbi viia palvelisi koosviibimisi (EAA. 1978. 2. 17, l 1). August Solli poolt kirja pandud Aleksandri kiriku ajaloo kohaselt toimus esimene jumalateenistus 16. märtsil 1914 kell 18.00 Tamme koolimajas, aadressil Kevade tänav 5 (praegune Tolstoi). Teenistus algas õhtuteenistuse ja koorilauluga ning Anton Laar esines esmakordselt jutlusega, milles mainis, et kogudusel seisvat ees raske töö kiriku ülesehitamisel ajal, kus uskmatust püüab maad võtta. (EAA. 1978. 1. 79, l 4, 5)

Arhitekt-astronoom Konstantin Pokrovski koostas uue kiriku esialgse ehitusprojekti, kuid see ei leidnud komitee heakskiitu, kuna kavandatud hoone tundus aleviku jaoks liiga suur ja kallis (EAA. 1978. 1. 79, l 3, 4). Uus projekt telliti Liivimaa kubermangu arhitekt Vladimir Lunschild ja koostati ka uus ehituseelarve mahus 54 000 rubla. Hoone pidi tulema ühekordne, 9 torni ja 3 altariga, aga mitmed annetajad avaldasid soovi, et lisaks Aleksander Nevskile, suurvürstinna Olgale ja Tartu märterpreester Issidorile pühendatud altaritele oleksid kirikus ka Jumalaema kaitsmise ja Saarovi imetegija Serafimi altariid ning lubasid sel juhul kiriku ehitust toetada. Kirik kavandati ümber kahekordseks: 3 altarit üles ja 2 alla. Ilma sisseseadeteta läks kiriku ehitus maksma ligi 80 000 rubla. (EAA. 1978. 2. 17, l 2) Probleem tekkis sobiva ehituskrundi leidmisega, kuna Tähe tänaval olid kõik krundid täis ehitatud. Viimaks jäadi peatuma Sõbra tänav kinnistute nr 201, 202 ja 205 juurde, mis olid seni kasutusel olnud talviti liuväljana (EAA. 1978. 1. 79, l 4). Kinnistute omanik, Karlova mõisniku Faddei Bulgarini pojapoeg Vladislav Bulgarin, nõudis kruntide eest 1800 rubla ja selle summa eest kogudus ka krundid omandas (EAA. 1978. 2. 17, l 2).

Ülempiiskopi 1914. aasta 17. aprilli aktiga nr 1345 väljastati luba kiriku ehituseks. Ehitustoimkond usaldas ehitustööd insener Fromhold Kangrole. Katuse alla pidi kirik esialgsete plaanide kohaselt saama 1. oktoobriks.

Ehitustööde ülevaatus ja tehnilise kontrolli teostamise võttis vabatahtlikult enda hooleks ülikooli arhitekt Pavel Nikitin. Kiriku ehitamiseks oli olemas 68 000 rublane algkapital, sellest 10 000 saadud korjanduse teel, 40 000 Sinodilt ja 18 000 ühelt kõrgemast soost isikult. (EAA. 1978. 1. 79, l 6) Ametlik nurgakivi panek leidis aset 27. mail 1914. Selleks puhuks sõitis Tartusse ka Riia ja Miitavi ülempiiskop Joann. Jumalateenistus viidi läbi kirikuslaavi keeles, laulsid Uspenski ja Jüri kiriku koorid ning mängis Krasnojarski polgu muusikakoor. Nurgakivi paigaldati alumise kiriku suure altari keskmise akna alla, sinna asetati ka tsinkkarbike pühade säilmetega ja vaskplaat tekstiga, mis ütles, et käesolev nurgakivi on paigaldatud keiser Nikolai II valitsemise ajal 27. mail 1914. aastal Riia ja Miitavi ülempiiskopi Joanni poolt. Lisatud olid ka kirikuehitaja insener Fromhold Kangro, ehitusjärelevalvet teostanud insener Pavel Nikitini ja ehituskomitee liikmete nimed koos allkirjadega. Samuti lisati nurgakivi alla eksemplarid käibelolevatest Vene riigi metallrahadest ning samal päeval Tartus ilmunud eesti-, saksa- ja venekeelsetest ajalehtedest. (EAA. 1978. 1. 79, l 6) Nurgakivi paigaldamise jumalateenistusest ja rongkäigust võtsid osa: Riia ja Miitavi ülempiiskop Joann (Smirnov), Tartu ülikooli usuteaduse professor ülempreester Arseni Tsarevski, Tartu Uspenski koguduse ülempreester Vassili Alejev, Riia praost ülempreester Nikolai Tihhomirov, Paldiski koguduse preester Jakob Herman, Tallinna Kopli koguduse preester Joann Veevo, Võru koguduse teine preester Joann Sepp, Rõngu preester Joann Skromanov, Tartu Uspenski koguduse teine preester Aleksander Brjantsev, Nõo koguduse preester Mihhail Bleive, Tartu Õpetajate Seminari usuõpetaja preester Joann Šilov, Tartu keskkoolide usuõpetaja preester Mihhail Ossipov, Tartu Jüri koguduse preester Nikolai Bežanitski, Laiuse koguduse preester Aleksander Paulus, Kaarepere koguduse preester Aleksander Männik, Pühtitsa kloostri preester Andrei Luha, Kavilda koguduse preester Konstantin Savi, Võnnu ja Karlova koguduste preester Anton Laar, ülemdiakon Pirogov Riias, Tartu Uspenski koguduse diakon Savva Preobraženski, Tartu ülikooli õigeusu kiriku diakon Mihhail Kolpinski ja kaks alamdiakonit. Samuti võtsid pühitsusest osa ülikooli rektor Vissarion Aleksejev ühes paljude professoritega, õpetajad ja haritlased ning kubermangu arhitekt Vladimir Lunski. (EAA. 1978. 1. 79, l 6, 7)

Augustis 1914 puhkes I maailmasõda ja annetuste laekumine lõppes, mis tekitas ehituses seisaku. Anton Laari eestvedamisel õnnestus siiski läbi korjanduste siiski taas raha saada ja jätkata ehitustegevusega. Novembrikuus jõuti alumise kiriku töödega niikaugemale, et alustati ajutise ikonostaasi paigaldamist ja 21. novembril 1914 pühitseti alumine kirik, sealjuures pühitses ülempiiskop Joann peaaltari Jumalaema kaitsmisele. Esimese eestikeelse liturgia pidas Anton Laar 23. novembril 1914. Kahest rahvusest koosneva koguduse vajaduste rahuldamiseks otsustati pühitseda ka kõrvalaltar. Ülemhingeekarjane Joann sõitis 1. detsembril taas Tartusse ning 2. detsembril pühitseti väike altar Saarovi püha Serafimi auks. Vaba preestri olemasolul peeti ühel päeval 2 liturgiat - üks vene ja teine eesti keeles; kui vaba preestrit ei leidunud, peeti hommikune liturgia kirikuslaavi keeles ja päevane aseteenistus eesti keeles.

11. detsembril 1914 jõudsid kohale kuus kirikukella, mis pühitseti ja tõmmati kellatorni. Kiriku kellameheks sai Andrei (Hendrik) Sahker, esimeseks kirikuteenriks August Soll (sündinud Kolga-Jaani kihelkonnas 1. jaanuaril 1883). Kuna uut kogudust ei olnud veel ametlikult avatud, kanti kõik ristimised, salvimised, laulatused ja matmised Võnnu kiriku meetrikaraamatuisse. Karlova kirik oli toona Võnnu koguduse abikirik või nagu ennast väljendas kirikuteener August Soll: „Kirik oli, elu oli kirikus, kuid kogudust ei olnud veel ametlikult tunnustatud“ (EAA. 1978. 1. 79, l 15).

1.2. Koguduse algusaastad (1915–1917)

Märtsis 1915 tunnustas Riia Vaimulik Konsistoorium uue kiriku kogudust ja määras selle juurde ametisse preestri, diakoni ja köstri, kes hakkasid saama riigipalka (Pühima Valitseva Sinodi otsus 7. märtsist 1915, nr 3001). Preestriks sai Anton Laar, diakoniks Konstantin Perfiljev ja köstriks Viktor Pedoson. 12. märtsil pidas praost Mihhail Bleive koguduse avamise puhul palveteenistuse ja Anton Laar määrati Võnnu kogudusest Karlova kogudusse, mis sai nimeks Tartu Aleksander Nevski Apostlik-Õigeusu kogudus.

Võnnusse määrati Anton Laari ettepanekul Kõrgessaare preester Konstantin Kokla, kes samuti Tartusse elama asus ja Aleksandri koguduse elus kaasa lööma hakkas.

Esimese teenistuse Aleksandri kirikus pidas Konstantin Kokla Saarovi Serafimi altaris 5. aprillil. Uueks Võnnu köstriks määrati Ivan Prants, kes asus samuti elama Tartusse ja hakkas Aleksandri koguduse köstri kohusetäitjaks. Aleksandri kogudusel oli seega 1915. aasta esimeses pooles 2 preestrit, 1 diakon ja 2 köstrit. Koguduse avamisega saadi ka meetrikaraamat ning sellest algas koguduse aruandlik elu. Kokku võeti 1915. aasta aprillist kuni aasta lõpuni kogudusse vastu 43 uut liiget (EAA. 1978. 1. 79, l 15-17). Kuna kogudusel ei olnud veel oma surnuaeda, maeti lahkunud Uspenski ja Jüri koguduste ühisele surnuaiale Raadi kalmistul.

Kevadel lõpetati kiriku välisseinte krohvimine, kullati üle torniristid ja hõbetati kuplid. Kuna ülemine kirik oli valmis saanud, otsustati üks sealne altar pühitseda, et kahest rahvusest kogudus võiks teineteist segamata samaaegselt teenistusi pidada. Peaaltari jaoks ei olnud veel ikonostaasi, seega pühitseti kõrvalaltar. Ülempiiskop Joann pühitses 26. septembril väikese vasakpoolse altari suurvürstinna Olga auks (mälestuspäev 11. juunil) ja ühes sellega toimetati ka esimene liturgia ülemises kirikus. Sellest ajast hakati jumalateenistusi pidama venelastele alumise kiriku suures saalis ja eestlastele üleval Olga altaris. 31. oktoobril võeti kellamehena ametisse Aleksei Kruglov, kes oli enne olnud ülikooli kiriku kellamees. (EAA. 1978. 1. 79, l 18)

Ülemhingekarjane Joann külastas kogudust 1915. aastal 21 korda, kuna Riia linna evakueerimise tõttu oli ta asunud elama Tartu Aleksandri kiriku lähedusse, aadressile Õnne tänav 13. Tartus elades külastas ülempiiskop sageli Aleksandri kirikut, eriti olevat talle meeldinud alumine, n-ö koopakirik. Alates 1914. maist kuni 1917. aasta juulini teenis ülempiiskop Joann Aleksandri kirikus 44 korda, viimasena 1917. aasta 11. juulil Olga altari pühal, ja pühitses kokku 3 altarit. Seega võib Aleksandri kirikut nimetada tinglikult ka tolleaegseks ülempiiskopi kirikuks. (EAA. 1978. 2. 17, l 2)

Jätkus ka üleriiklik korjandus, kuna kiriku sisustuses oli veel palju puudujääke. Üle riigi saadeti laiali trükitud palvekirju - kolme aasta jooksul üle Venemaa ligikaudu 100 000 palvekirja ja üleskutset, ning raha laekus enam kui 130 000 rubla (EAA. 1978. 2. 17, l. 3).

1915. aasta sügisel asutas Anton Laar koguduse lastele üheklassilise algkooli ühe õpetaja ja 40 õpilasega, mis oli lastele maksuta. Järgmisel, 1916. aastal, muudeti kool 2-klassiliseks kihelkonnakooliks 5 õpetaja ja 120 õpilasega, ka see oli ilma maksuta. Kool tegutses edukalt kuni Saksa okupatsioonini, mil sakslased selle sulgesid ja neis ruumides oma kooli avasid. Pärast sakslaste lahkumist töötas kool veel veidi aega ja siis andis kogudus selle koos inventari, õpetajate ja õpilastega üle Tartu linnavalitsusele. (EAA. 1978. 2. 17, l 5)

Anton Laar viis 1916. aastal eestikeelses koguduses läbi uuenduse, pannes koguduse teatud osi teenistusel kaasa laulma. Ta lasi trükkida ka laululehti ning müüs neid – nii tekkis kirikule väike lisasissetulek. Venekeelses koguduses sellist muudatust sisse ei viidud.

1916. aasta aprillikuus loodi Karlova kiriku juurde koht teise preestri ja köstri jaoks. Siit sai alguse ka esimene vastuolu koguduse elus. Professor Aleksander Nevzorov koos oma mõttekaaslastega soovis tuua Venemaalt uue preestri, kes oleks ühtlasi ülempreester ja Aleksandri koguduse esimene preester. Eestimeelsemad koguduse liikmed koos Anton Laariga soovisid teiseks preestriks kirjamehena ja eestlaste huvide kaitsjana tuntud Konstantin Koklat, kes oli juba aastajagu Aleksandri kirikus teeninud. Vastuargumendiks Nevzorovi pooldajatele öeldi, et Karlova kirik on ehitatud eestlaste seas õigeusu levitamiseks ja kuna preester Anton Laar on koguduse ülesehitamiseks kulutanud palju energiat, ei sobi teda teiseks preestriks määrata. Septembris määras Vaimulik Valitsus teiseks preestriks eestlaste kandidaadi Konstantin Kokla, Karlova kiriku abiköstriks sai Martin Venesaar (EAA. 1655. 3. 128).

Alumise kiriku jaoks saadeti Venemaalt annetuseks pruugitud ikonostaas, saatjaks Ivan Derbanev Moskvast. Endine alumise kiriku ikonostaas viidi üles ja paigutati ajutiselt peaaltari kujuseinaks. Uue ikonostaasi pühitses ülempiiskop Joann 30. oktoobril 1916. Samal aastal külastas ülempiiskop Joann Karlova kirikut 65 korral, s-h pidas teenistusi 25 korral. Kokku teenis Aleksandri koguduses 1916. aastal külalisena 24 preestrit, s-h preestrid nii Riist kui Venemaalt. Kogudus ostis ka köstrile maja, mis asus aadressil Saekoja 25.

10. detsembril 1917 lõpetas ehituskomitee oma tegevuse ja andis ehitusrahade jäägi üle kirikuvalitsusele. Annetusi küll laekus jätkuvalt, aga üldine eluolu oli sõja tõttu muutunud väga viletsaks ja vaesus tekitas lisapingeid. Anton Laar oli August Solli sõnade kohaselt „suhkru ületarbimisest priske ja paks kui pall“ (EAA. 1978. 1. 79, l 31) ning üldise nälja taustal torkas see teravalt silma. Venemaal alanud revolutsiooni järel teatas diakon Konstantin Perfiljev avalikult, et on bolševik, osales enamlaste rongkäikudel ja kõnekoosolekutel ning pidas vaimuliku rjassas (pealistrüü õigeusu vaimulikel) kõnesid. Kõigest hoolimata peeti 1917. aasta jooksul 363 teenistust: 222 venekeelset ja 141 eestikeelset.

Koguduse avalikus aruandes on öeldud, et 1. jaanuaril 1917 oli koguduses 846 meest ja 937 naist, kokku 1783 inimest (Aruanne. 1917, 2). Koguduse täiskogul 1917. aasta 17. septembril valiti ka esimene nõukogu koosseisus: Vikenti Paklär, Juhan Vaiman, Anna Vaiman, Tõnu Vaisman, Karl Pekal, Mihail Jegorov, Anton Norman, Juhan Tuul, Helene Tuul, Andrei Zimbrot, Mihkel Tupits, Juuli Boginova, esimeheks sai preester Anton Laar. Nõukogu esimene koosolek toimus 9. novembril 1917. Koguduse töö otsustati jagada kolme valdkonna vahel: kirik, vaeste hoolekanne ja kirjandus. Iga valdkonnaga määrati tegelema kindlad isikud (EAA. 1978. 1. 79, l. 29).

Ülempiiskop Joann (Smirnov) saadeti novembris piiskopiks Rjazanisse Venemaal ning koguduse kinkis talle mälestuseks kunstnik Rudolf Lepiku maalitud Tartu Aleksandri kiriku pilt (EAA. 1978. 1. 79, l 30–31).

Tallinna Aleksander Nevski peakirikus pühitsesid Peterburi metropoliit Benjamin ja Luuga piiskop Artemi 1917. aasta 31. detsembril munganime Platon all Tallinna vikaarpiiskopiks Peterburi eesti koguduse ülempreestri Paul Kulbuschi, kellest sai esimene eestlasest õigeusu piiskop. Tartu Aleksandri kogudus kinkis piiskop Platonile eesti lipu värvides siidist ametikuue – piiskopi mantia, mis oli Tartus valmistatud (EAA. 1978. 2. 17, l 3).

2. Tartu Aleksandri kogudus Eesti Vabariigis

2.1. Koguduse elu iseseisvusaja alguses (1918–1923)

Diakon Konstantin Perfiljev lahkus kiriku teenistusest 1918. aasta 1. jaanuaril (EAA. 1978. 1. 79, l 32). Oma viimase teenistuse pidas ta 1917. aasta esimesel jõulupühal koos preester Konstantin Koklaga. Sakslased jõudsid Tartusse 24. veebruaril, nüüd siis juba uue kalendri järgi². Algul varjas Perfiljev end sakslaste eest Tartus, siis põgenes Venemaale. 1. aprillil otsustas Aleksandri kogudus nõukogu otsusega diakoni töölt vabastada ja saatis ka vastavasisulise kirja Eesti Piiskopkonna Nõukogule, tuues põhjenduseks, et diakon Konstantin Perfiljev tegeleb poliitikaga ega ole täitnud oma ametikohuseid, samuti paluti diakoni vaba kohta esialgu mitte välja kuulutada, kuni selgub, kas kogudusel on diakonit üldse vaja (EAA. 1655. 3. 600, l 312).

Piiskop Platon külastas Karlova kirikut esimest korda 29. märtsil 1918, suure paastu teisel nädalal. Teade, et piiskop külastab kirikut, tekitas linnas suure huvi ja kirik oli puupüsti rahvast täis. Piiskop pidas 31. märtsil ülemises kirikus eestikeelse liturgia nelja preestri kaasteenimisel. (EAA. 1978. 1. 79, l 32)

Kiriku peaahtar otsustati Aleksander Nevski auks ära pühitseda ning vastav päev määrati 21. aprillile 1918. Pühitus viidi läbi eesti keeles ja sellel osalesid: piiskop Platon, Viljandi preester Nikolai Lusik, Pühtitsa kloostri preester Andrei Luha, preester Anton Laar, Kavilda preester Konstantin Savi, Võru linna usuõpetaja preester Nikolai Päts, Jõõpre koguduse preester Andrei Pärtel, Pärnu Issandamuutmise koguduse preester Aleksander Paulus (hilisem Eesti metropoliit), Läti sõjapõgenik preester Witol, Laakre preester Joann Teppo, misjonär-kooliõpetaja preester Joann Paavel, Aruküla preester Joann Kolberg, preestrid Mihhail Vahter ja Konstantin Kokla, piiskopi protodiakon Konstantin Dorin ja Tallinna Issandamuutmise koguduse diakon Joann Proosa. Aleksandri kiriku peaahtar oli ainus altar, mille Platon piiskopiametis pühitseda jõudis (EAA. 1978. 2. 17, l 4).

² Uus kalender hakkas kehtima 1. veebruarist 1918.

Venekeelne pihtkond lahkus 1918. aastal Tartu Uspenski kirikusse ja venekeelsed teenistused lõppesid sama aasta 4. mail, viimane teenistus oli suure laupäeva hommikuteenistus ja liturgia, paasateenistus viidi läbi juba eesti keeles (EAA. 978. 1. 79, l 34).

Seoses Venemaal toimunud võimuvahetusega ei saanud preestrid enam riigipalka, seega hakkas kahe preestri ülalpidamine käima kogudusele üle jõ ja üles kerkis küsimus – kes läheb ja kes jääb. Piiskop Platon oli Anton Laarile teinud ettepaneku tulla aastaks Tallinnasse, Laar teatas sellest 1. detsembril 1918 nõukogu koosolekul, teema kerkis esile taas 8. detsembri täiskogul. Kogudus oli kategooriliselt Anton Laari lahkumise vastu, Konstantin Kokla aga keeldus lahkumast enne, kui leiab asemele samaväärse koha. Laar pakkus välja, et Kokla võtaks koguduse juhtimise üle ajutiselt, tema Tallinnas viibimise ajaks. Sellega polnud nõus ei kogudus ega Konstantin Kokla. Siit sai alguse Anton Laari ja Konstantin Kokla põhjalikum tüli. Kuna preester Anton Laar veetis palju aega Tallinnas ja Tartus teenis peamiselt Konstantin Kokla, siis tekkis ka sellest koguduses palju pahameelt. Viimaks teatas Laar, et mõlemad preestrid lahkuvad Tallinnasse ja Tartusse tuleb Aleksander Paulus Pärnu Issandamuutmise kirikust. Anton Laar oli käivitanud Tallinnas ajakirja „Uus Elu“, samuti taastati Siimeoni kogudust, seega oli mõlemale preestriks Tallinnas koht olemas. Teade põhjustas koguduses suurt segadust. (EAA. 1978. 1. 79, l 38) Lahkus ka köster Viktor Pedoson, kuna asus Tartu ülikooli õigusteadust õppima. Tema asemele tuli Dionissi Kimmel (EAA. 1655. 3. 161).

Piiskop Platon pidas 1918. aastal Aleksandri kirikus kokku 9 teenistust. Enamlased hukkasid piiskopi 1919. aasta algul, koos temaga ka kaks preestrit: Tartu Uspenski peakiriku esipreestri Mihhail Bleive ja Jüri kiriku esipreestri Nikolai Bežanitski. Nende sündmuste tõttu vabanes koht Jüri kirikus ja preester Konstantin Kokla suundus sinna. Viimase teenistuse Aleksandri kirikus pidas ta maarjapäeval, 25. märtsil. Eesti Piiskopkonna Nõukogu tegi 6. mail otsuse, millega sulges majanduslikel põhjustel ajutiselt Aleksandri kiriku teise preestri koha (EAA. 1655. 3. 600, l 313).

Aleksandri kogudus sai enda valdusse ka surnuaiamaa Pauluse surnuaial (praegune Ropka surnuaed), mis pühitseti 9. Juunil 1919. Kahjuks tekitas see vastuolusid Pauluse luteri kogudusega ning probleemid jõudsid ka ajakirjandusse. „Hommiku Postimehes“ nr 9 kaebas Pauluse kogudus, et vene kirik tahab neilt surnuaiamaa ära võtta (Hommiku Postimees. 1919, 4). Anton Laar vastas sama lehe vahendusel 16. novembril, selgitades, et Karlova kogudus ei ole vene kirik, vaid Eesti apostlik-õigeusu kirik ja maa saadi Riia Vaimuliku Konsistooriumi käest ning selle eraldamisega oli nõus ka Liivi Luteriusu Konsistoorium (Hommiku Postimees. 1919, 4).

Kiriku majanduslik olukord halvenes ja ka kogudus kuivas kokku. Viimast asjaolu mõjutasid segased ajad, venekeelsete liikmete lahkumine Uspenski kirikusse ja ühes Konstantin Koklaga Jüri kirikusse lahkujad. Isegi ühe preestri ülalpidamine muutus kogudusele raskeks. Segadust tekitas ka Vana-Nõo mõisamaade riigistamise ja kogudusele tagastamise protsess - Vene valitsus oli andnud 14. juulil 1916 maad kogudusele enda ülalpidamiseks (EAA. 1655. 3. 600, l 309). 1919. aastal toimunud maareformi ja maaseadusega Vana-Nõo mõisamaad riigistati. Pangodi valla nõukogu otsusega 1. detsembril 1920 need tagastati kogudusele ja 22. detsembril andis Maakorralduse Peavalitsus välja ka vastava korralduse (EAA. 1655. 3. 600, l 309). Maakorralduse Peavalitsuse otsuses 1921. aasta 5. jaanuaril öeldi aga, et ei ole mõtet laokil Vana-Nõo majapidamist kirikule tagasi anda (EAA. 1655. 3. 600, l 307). Jaanuaris 1921 pöördus kogudus Sinodi poole palvega saada mõisamaad 23. aprilliks tagasi (EAA. 1655. 3. 600, l 303). Põllumajandusministeeriumi Maakorralduse Peavalitsus teatas 1921. aasta 1. augusti kirjaga nr 4803, et maksukorraldusega nr 396 tagastatakse Aleksandri kirikule aastatel 1920–1921 maade eest saamata jäänud rendiraha summas 27 286 marka ja 50 penni (EAA. 1655. 3. 600, l 244). Aleksandri kogudus teatas 10. augustil Sinodi majandusosakonnale, et on raha kätte saanud (EAA. 1655. 3. 600, l. 242). Raha laekus küll 1921. aastal, aga 1919. aastal ei olnud vähenenud sissetulekute tõttu võimalik ülemist kirikut talvel kütta ja kogudus kolis vastu talve alumisse kirikusse. 1919. aastal ei toimunud teenistusi 1.–14. jaanuarini, kuna enamlased andsid välja dekreedid, et kirikuid ei või avada. Esimene teenistus peeti taas 18. jaanuaril. Kokku toimus 1919. aastal 133 teenistust.

Anton Laar tellis ülemisse kirikuse ka neli rida pinke, tuues põhjenduseks eakamate koguduseliikmete vajadused ja selle, et luteriusust tulijad on harjunud teenistuste ajal istuma. Pikemalt õigeus olnutele see uuendus ei meeldinud ja Laari nimetati ka usulõhkujaks.

1920. aasta võeti vastu köster Martin Venesaare teenistusega, kuna Anton Laar oli jõuludest alates tegev Kolga-Jaani koguduses. Teda asendas ülempreester professor Karp Tiisik, kes teenis Aleksandri kirikus 1919. aasta detsembrist kuni 1920. aasta septembrini (EAA. 1978. 2. 17, l 4). Kirikuteenri kohalt lahkus hilisem Aleksandri kiriku ajaloo ülestähendaja August Soll, talle kingiti lahkumisel Jumalaema kaitsmise ikoon (EAA. 1978. 1. 79, l 41). Uueks kirikuteenriks sai koguduse liige Juhan Vaiman. Uueks kirikuvanemaks valiti Andrei Zimbrot ja koguduse nõukogu esimeheks Aleksander Oja. Oktoobris 1920 Sinodile saadetud Anton Laari kirja kohaselt oli 1920. aasta 1. jaanuari seisuga koguduses 564 meest ja 748 naist, s.h. alla 14 aastasi lapsi 309 (EAA. 1655. 3. 600, l. 189). Laulukoor käis alla, sageli ei olnud teenistustel lauljaid, kuna noori ei tulnud peale ja vanad lahkusid. Koguduse nõukogu arvas, et köstri asemel oleks vaja hoopis koorijuhti. Seepeale lahkus köster Dionissi Kimmel ametist. Sinod vabastas ta ametlikult ametist 20. novembrist 1920 (EAA. 1655. 3. 600, l 273). Teine köster Martin Venesaar keeldus samuti koorijuhi tööst. Oktoobris 1920 läks Anton Laar Tallinna Issandamuutmise koguduse preestriks. Tema lahkumise puhul kirjutas kogudus talle lahkumiskirja, milles tänas preestrit tehtud töö eest koguduse ülesehitamisel. Sellele kirjutasid alla 52 koguduse liiget. (EAA. 1978. 1. 79, l 45) Kuna uue preestri valimised nurjusid, tekkis üldine poleemika valimiste õiguspärasuse üle, jõudes välja ka ajakirjandusse (Postimees. 1920, 3). Laar taandas end preestri valimistest täielikult, kuna teda süüdistati enda sugulase Joann Meltsi soosimises. Tõsiasi oli, et kandideeris ainult Kavilda preester praost Konstantin Savi, kuid kogudus teda ei tahtnud, vaid soovis n-ö Laari soosikut Valga preestrit Joann Meltsi. Selle tõttu palus kogudus detsembrikuus Sinodile saadetud protokollis määrata jälle ajutiseks preestri kohusetäitjaks ülempreester professor Karp Tiisik ning lükata preestri valimised edasi 10. jaanuarile 1921 (EAA. 1655. 3. 600, l 209).

Sinod kinnitas 5. jaanuaril 1921 Karp Tiisiku preestri ajutiseks kohusetäitjaks ja määras uueks valimiste kuupäevaks 10. jaanuari (EAA. 1655. 3. 600, l 210). Järgnenud mitmed valimisvoorud kukkusid järjestikku läbi, kuna valitud preestrid ei ilmunud kohale, nt Valga preester Joann Melts ja Peterburis olev preester Aleksander Paklär. Mõne puhul jälle ei jõudnud kogudus üksmeele, nt Kähri preestri Konstantin Hiobi osas. (EAA. 1655. 3. 600, l 218–221)

Kogudus saatis 26. aprillil 1921 kirja ülempiiskop Aleksandrile, milles palus lubada Anton Laaril Tartusse tagasi tulla, alla kirjutas 261 koguduse liiget (EAA. 1655. 3. 600, l 234). Ülempiiskop Aleksander väljastas 6. mail resolutsiooni nr 78, kus teatas, et palve tuleb tähelepanuta jätta ja kogudusele teada anda, et nad oleksid pidanud varem reageerima – siis kui Laar alles Tallinna Issandamuutmise kogudusse üle tulemata oli, nüüd kahjustavat edasi-tagasi paigutamine kiriku huve. Sinod teavitas kogudust sellest otsusest 12. mail 1921 (EAA. 1655. 3. 600, l 238).

11. juulil 1921 kirjutas Joann Entson ülempiiskop Aleksandrile ja palus end määrata Pärnu Issandamuutmise kirikust Tartu Aleksandri kirikusse. Ümberasumise põhjuseks tõi ta soovi anda lastele ülikooliharidust (EAA. 1655. 3. 600, l 216). Koguduse 17. juuli täiskogul, kus osales ka Anton Laar ja üle 60 täisõigusliku liikme, otsustati ühel häälel paluda ülempiiskop Aleksandrit, et ta kinnitaks kirikuteenrite valimisseaduse paragrahv 15 alusel Aleksandri koguduse preestriks senise Pärnu Issandamuutmise koguduse ülempreestri Joann Entsoni (EAA. 1655. 3. 600, l 215). Ülempiiskop Aleksander kinnitas Entsoni Tartu Aleksandri kiriku preestriks alates 19. augustist 1921 (EAA. 1655. 3. 600, l 212). Ülempreester Joann Entson jõudis Tartusse ja pidas esimese teenistuse 11. septembril. Entsoni valimise näol oli tegemist kompromissiga, kuna koguduse preestri kohale ei olnud soovijaid ja kogudus oli lõhenenud, sealjuures lootis osa kogudusest, et Anton Laar tuleb varsti tagasi (EAA. 1978. 1. 79, l 47). Eeltoodud põhjustel ei esitatud Entsoni kandidatuuri valimistele, vaid täiskogu palus ta kohale määrata. Köster Dionissi Kimmel võttis 1922. aastal taas kirikukoori juhtimise ajutiselt enda peale. Kirikuvanemale Andrei Zimbrotile heideti ette korralagedust ametis ning 9. juunil asus koguduse nõukogu seisukohale, et ta ei saa oma tööga hakkama ja peab end parandama.

Üks etteheidetest oli, et kirikuvanem loeb teenistuse ajal valjul häälel üle päeva sissetulekut ja segab nii palvetamist. Zimbrotil paluti edaspidi kassa üle lugeda peale teenistust, et mitte häirida palveõhkkonda. (EAA. 1655. 3. 600, l 182) Köster Venesaar pühitseti preestriks 31. juulil 1922, kuid ta jäi edasi Aleksandri kiriku köstriks. Professor ülempreester Karp Tiisik suri 30. juulil ning maeti 2. augustil ülempiiskop Aleksandri osavõtul Aleksandri koguduse kalmistule (Ropka kalmistu). Joann Entson võttis 1923. aastal enda hoolde ka Kaarepere koguduse, kus käis teenimas kord kuus. Dionissi Kimmel, kes eelmisel aastal lubas olla koorijuht, loobus sellest kategooriliselt ja koorijuhina võeti teenistusse üliõpilane Theodor Bleive (1919. aastal enamlaste poolt tapetud preester Mihhail Bleive poeg).

Sügisel kerkis taas päevakorda köstri ja koorijuhi ametite ühendamise küsimus, põhjuseks koguduse halb rahaline seis, mis ei võimaldanud neljale inimesele palka maksta. 23. septembri koosolekul arutati, kes saab ühendatud ametikohale, kas koorijuht Bleive või preester-köster Venesaar. Kuna Venesaar oli seni end koorijuhtimisest kõrvale hoidnud, sai Bleive 41 poolthäält Venesaare 13 hääle vastu. August Soll märkis oma Aleksandri kiriku ajaloos, et koosolek oli väga kärarikas (EAA. 1978. 1. 79, l 49). 28. septembril saatis Martin Venesaar praost Konstantin Savile kirja, milles väitis, et temaga on ebaõiglaselt talitatud ja palus praostilt seaduslikku kaitset (EAA.1655.3.600, l 179). Joann Entson vastas praosti arupärimisele, et täiskogu talitas uue kirikuseaduse paragrahvi 64 põhjal ja kõik oli seaduslik (EAA. 1655. 3. 600, l 178). Sinod kinnitas 1. novembril 1923 kogudusele ja Martin Venesaarele saadetud teates, et temaga oli käitunud seadust järgides ja tegi Venesaarele noomituse kohustuste mittetäitmise eest (EAA. 1655. 3. 600, l 173).

2.2. Lahkhelide ja lõhenemise periood (1924–1928)

Andrei Zimbrot valiti 1924. aastal tagasi kirikuvanemaks ja Aleksander Oja nõukogu esimeheks. Metropoliit Aleksander vabastas Martin Venesaare köstriametist alates 5. jaanuarist ja määrats ta Kärkna-Lähte preestriks (EAA. 1655. 3. 600, l 89). Tema asemel kinnitati köstriks koorijuht Theodor Bleive (EAA. 1655. 3. 600, l 86).

Martin Venesaare ja koguduse suhted olid teravad -Venesaar oli nimetanud nõukogu koosolekut „Pilatuse kohtuks“ (EAA. 1978. 1. 79, l 51).

Koguduses valitses üldine konfliktne õhkkond: juba Joann Entsoni valimise päeval tegi koguduseliige Helene Tuul avalduse, et ta teeb Entsoni vastast kihutustööd (EAA. 1978. 1. 79, l 51). Juulikuus kaebas ülempreester Joann Entson nõukogule, et kabelivahi naine Amalie Soo oli matustel teinud temale ja kõstrile solvavaid märkusi. Nõukogu asus Entsoni poolele ning kohustas Amalie Sood preestri ja kõstri käest andeks paluma. Juuli lõpus saatsid osad koguduseliikmed kaebekirja metropoliidile, milles süüdistasid Joann Entsonit raha kõrvaldamises ja surnuaial komposti ladustamises, samuti olevat ta keeldunud õpetamast leerilapsi. Metropoliidil paluti sekkuda, ent viimane ei reageerinud saadetud kirjale ja 7. septembril kirjutati uus pöördumine. Viimaks andis metropoliit 16. septembri kirjas nr 95 korralduse, et Aleksandri koguduse nõukogu asja seletaks (EAA. 1655. 3. 600, l. 112). Joann Entson vastas 10. oktoobril kinnitusega, et kaebused ei vasta tõele, ta palub Sinodil asja uurida ja keelata preestrite Anton Laari ja Martin Venesaare kihutustöö tema vastu (EAA. 1655. 3. 600, l 117). Koguduse nõukogu vastas, et surnuaeda ei ole reostatud, sest täiskogu protokolliga 21. septembrist 1919 määrati osa maid põllumajanduslikuks otstarbeks ja hilisemas nõukogu protokollis on öeldud, et preester, kõster ja kellamees võivad aiamaana kasutusele võtta selle osa surnuaiast, mida sihtotstarbeliselt ei kasutata. Samuti ei olevat Joann Entson raha kõrvaldanud ega leerilapsi tagasi saatnud (EAA. 1655. 3. 600, l 115, protokoll nr 9, l 114, protokoll nr 10). Nõukogu väitel olid kaebekirjad vaid ühe kildkonna laim, mille põhjuseks Joann Entsoni ja Anton Laari vahel tekkinud lahkkelid - Laar soovis Tartus teenistust pidada ja võttis selleks metropoliidilt loa, kuid jättis loa võtmata Aleksandri koguduse toonaselt esipreestrilt Joann Entsonilt, teavitades samas avalikkust teenistuse toimumisest nii „Uue Elu“ veergudel kui ka „Postimehes“. Ajakirjanduses ilmunud teate aluseks oli EAÕK Sinodi sisekomisjoni osakonna otsus 5. juulist 1924, millega tehti Anton Laarile ülesandeks 12. ja 13. juulil Tartus Aleksandri kirikus jumalateenistusi pidada. Joann Entson ei andnud teenimiseks luba ja vastas „Uue Elu“ vahendusel, tuues seal ka välja keeldumise

põhjused (Uus Elu. 1924, 7, 8). „Postimehes“ ilmus 26. juulil teade, et teenistused jäävad ära ja ka Anton Laari pikem lugu sellest, miks teda vaenatakse.

Laar sidus toimuva tema isiku vastase võitlusega, mis olevat alanud juba 1917. aastal ja mille põhjuseks olevat tema eestimeelsus (Postimees. 1924, 6). Laari vastulause eellooks võib pidada Tartu Aleksandri kirikus 24. juulil toimunud Tartu praostkonna preestrite koosolekut, kus osalesid kõik praostkonna preestrid ja kus otsustati Laari mitte lubada Tartusse teenima (EAA. 16500. 3. 600, l 106). Kogudus jagunes kaheks: ühed toetasid Joann Entsonit ja teised olid tema vastu. Viimased hakkasid ette valmistama lahkumist Aleksandri kogudusest. Anton Laar kirjutas ajakirjas „Uus Elu“, et väited, nagu oleks koguduse pihtkonna lahknemine toimunud tema pärast, ei vasta tõele, sest ta pole mõelnudki Tartusse preestriks tagasi tulla, kuna lahkus sealt vabatahtlikult (Uus Elu. 1924, 6, 7). Samas pidas preester Laar 28. septembril Tartu Vene surnuaia kirikus (Raadi surnuaial) liturgia, kus ergutas Entsoni vastast leeri. August Solli kroonika andmetel sekkus tülisse ka Martin Venesaar ja asus kogudusest lahkulööjate poolele (EAA. 1978. 1. 79, l 56).

Koguduse erakorralisel täiskogul, mis toimus 25. septembril 1924, lahkus kirikuvanema abi kohalt Juhan Tuul ja asemele valiti endine kirikuteener August Soll. Uus kirikuvanema abi kinnitas kiriku kroonikas jätkuvalt, et Laar osales teise pihtkonna loomises ning tõi välja ka põhjuse – Anton Laar ei suutnud alla neelata solvumist, et Entson keelas tal kirikus teenida (EAA. 1978. 1. 79, l 56). Oktoobrikuus esitatigi koguduse nõukogule taotlus jagada kogudus kahte pihtkonda. Nõukogu leidis, et selline käitumine on kirikuseaduse vastane. Sarnane nõudmine oli saadetud Martin Venesaare allkirjaga 21. septembril ka Sinodile. 16. oktoobril saadeti nii metropoliidile kui ka koguduse nõukogule kiri, milles väideti, et teise pihtkonna loomine samasse kirikusse ei ole midagi uut, kuna koguduse algusaegadel oli juba kaks pihtkonda, samuti oli olemas kaks koguduse maja ja kirik kahe teenistusruumi ning viie altariga. Lisatud oli ka teise koguduse liikmete nimekiri, mis sisaldas 122 nime (EAA. 1655. 3. 600, l 126–130). Koguduse nõukogu omalt poolt esitas metropoliidile palve saata keegi erapooletu asja uurima (EAA. 1655. 3. 600, l 121). 15. novembril sõitis kohale Sinodi liige ülempreester Ellius Verhoustinski (EAA. 1978. 1. 79, l 58), kellele anti üle protest

teise pihtkonna loomise vastu (EAA. 1655. 3. 600, l 183). Ellius Verhoustinski viis läbi uurimise ning 19. jaanuaril 1924 metropoliit Aleksandrile saadetud aruandes leidis ta, et Laari osalus koguduse lõhki ajamises on tõestatud. Anton Laar tegevat kihutustööd Joann Entsoni vastu, Martin Venesaar käivat seadusevastaselt kogumas liikmemaksu uue pihtkonna jaoks ja tegevat samuti kihutustööd liikmete värbamiseks teise pihtkonda. Osa allkirju lahkneajate kaebekirjadel olevat võltsitud. Lahkulöömist pooldavad isikud ei suutvat esile tuua muid põhjendusi peale väidete, et Joann Entson ei tule toime koguduse juhtimisega, samas ei ole pihtkonna pooldajad ammu Aleksandri kirikus käinud ja annavad küsimustele segaseid vastuseid. Kokkuvõttes leidis Verhoustinski, et kõik süüdistused Aleksandri kiriku nõukogu ja Joann Entsoni vastu olid fabritseeritud ja teist pihtkonda pole vaja avada. Anton Laar olevat Sinodit eksitanud, maalides pildi nagu oleks olukord Aleksandri kirikus halb. (EAA. 1655. 3. 600, l 155–165) Lahkhelid jätkusid siiski ka 1925. aastal. Jaanuaris saatsid lahknejad metropoliidile kaks kirja palvega moodustada Aleksandri kiriku juurde teine pihtkond (EAA. 1655. 3. 600, l 78, 79).

Metropoliidi korraldusel peeti 8. veebruaril täiskogu koosolek, ent see lõppes tulemusteta. Teine täiskogu koosolek toimus 15. märtsil, kus aruti eelarveküsimusi, valiti kirikuvanam, valiti nõukogu ning revisjonikomisjoni liikmed ja käsitleti muuid jooksvaid küsimusi. Metropoliit oli koosolekule saatnud Piiskopkonna Nõukogu esimehe ülempreester Joann Teissi, osales ka Tartumaa praost Konstantin Savi ja praostkonna nõukogusse kuuluv preester Konstantin Kokla. Esitleti Aleksandri koguduse täisõiguslike liikmete nimekirja, kus oli 133 nime. Nimekirjast puudusid lahkulööjate esindajad, kuna nemad ei olevat maksnud liikmemaksu ega käivat ka armulaua. Seepeale esitasid lahknejad täiskogule armulaua käimise tunnistuse, mis oli välja antud Anton Laari poolt 10. märtsil ja tõendas, et nimekirjas olevad isikud olid käinud armulaua ülempreester Laari juures 28. septembril 1924 Uspenski surnuaiakirikus. Tunnistus puudutas 56 Aleksandri koguduse liiget (EAA. 16500. 3. 600, l 63). Joann Entson lisas koosoleku protokollile märkuse, et 18 inimest esitatud nimekirjast ei ole Aleksandri koguduse liikmed. Koosolekul otsustati muuhulgas lõpetada surnuaiavahi Karl Soo teenistusvahekord kogudusega, uueks kirikuvanemaks

valiti major Georg Rasumov ja nõukogu esimeheks Herman Kaart (EAA. 1655. 3. 600, l 41–46).

Koosoleku juhataja ülempreester Joann Teiss ütles lõpukõnes, et inimesed võiksid omavahel ära leppida, kuna tüli on jõudnud juba kirikuseinte vahelt avalikkuse ette. Mõlema toimunud koosoleku kohta kirjutati metropliidile protestikirju, neist kahe autoriks oli Martin Venesaar. 18. märtsil saadetud protestikirja kohta kirjutas Joann Entson praost Konstantin Savile, et allakirjutanutest 12 ei ole Aleksandri koguduse liikmed ja tõi välja ka nimed (EAA. 1655. 3. 600, l 34). Praost ülempreester Konstantin Savi kirjutas Sinodile 15.aprillil, et saadetud protestikirjad on õigustühised ning ei vasta kirikuseaduse paragrahv 38 nõuetele (EAA. 1655. 3. 600, l 52).

Probleem tekkis ka sellest, et endine kirikuvanem Zimbrot ei andnud üle korralduse asjade üleandmiseks (EAA. 1655. 3. 600, l 28 ja 30). Sellega ei nõustunud jällegi Aleksander Zimbrot, kes volitas vandeadvokaat Rudolf Jaskat Sinodile kaebust esitama. Sinod jättis otsuse jõusse (EAA. 1655. 3. 600, l 21 ja 25). Lõpuks, 8. juunil, andis Zimbrot asjad uuele kirikuvanemale üle.

Kogudusest lahkneajate nõue oli, et üks kirik antaks nende käsutusse. August Soll kirjutas, et 15. oktoobril 1925 toimus lahkneajate koosolek, millest võttis osa 56 inimest ja otsustati asutada heategevus- ja ususelts „Kalju“ (siit ka lahkneajate nimetus „kaljulased“), millest hiljem kujunes Ristiülendamise kogudus. Kuna Aleksandri kirikut kasutada ei lubatud, võeti üürile Karlova ringpoe teise korruse saal ning hakati seal koosolekuid ja palvetunde pidama. Võib oletada, et ka Anton Laar oli uue seltsi asutamisega seotud, kuna Tallinna Issandamuutmise kirikus tegutses juba heategevusselts nimega „Kalju“, kus Laar oli nii seltsi loojaks kui preestriks. Võru- Tartu Rahukohtus registreeriti selts „Kalju“ ametlikult 19. märtsil 1926 ning avamiskoosolek peeti Anton Laari korteris, aadressil Tähe 127 (EAA. 1978. 1. 79, l 64). Lahknejad saatsid Sinodile 4. detsembril 1926 taas palvekirja, milles palusid anda Aleksandri kiriku alumine saal seltsile kasutamiseks. Metropoliit edastas palvekirja Aleksandri koguduse nõukogule palvega võimalust mööda sellele vastu tulla. Koguduse nõukogu palvet siiski ei rahuldanud (EAA. 1978. 1. 79, l 65).

Köster Theodor Bleive pühitseti 1927. aasta 25. märtsil diakoniks ja 27.märtsil preestriks. Aprillis lahkus ta aga Aleksandri koguduse teenistusest Rõngu koguduse preestriks ja koori hakkas nüüd juhtima luterlasest üliõpilane härra Puu – ta laulis küll hästi, aga juhendamine ei sujunud, sest ta ei tundnud teenistuskorda ja ta lahkus 15. novembril 1927 ametist. (EAA. 1978. 1. 79, l 66)

Teisel jõulupühal teenis Anton Laar Aleksandri kirikus liturgiat. Laar oli lahkunud Issandamuutmise kogudusest ja samuti Piiskopkonna Nõukogust ning kolinud tagasi Tartusse. Ta põhjendas Tallinnast lahkumist sooviga puhata ning ülikoolis õppida. 29. jaanuaril 1927 oli koos komisjon, kus osalesid liikmed nii Aleksandri kui Ristiülendamise kogudusest (heategevus- ja ususelts „Kalju“ juurde loodud lahkneajate kogudus) - püüti leida võimalus kahe koguduse leppimiseks ja lahendada kiriku kasutamise küsimus. Üheks väljapakutud lahenduseks oli see, et teenistused hakkavad toimuma erinevatel aegadel. Ristiülendamise koguduse liikmed soovisid ilma ajalise piiranguta enda kasutusse ühte kirikutest, kas ülemist või alumist, ja olid nõus maksma ka renti. Aleksandri kogudus ei olnud sellega nõus, kuna kardeti, et Ristiülendamise kogudus soovib teenistusi pidada samal ajal Aleksandri kogudusega. Väidetavalt kardeti, et suurem osa inimesi tuleb sellisel juhul kuulama Anton Laari ja Joann Entsoni teenistusest osavõtjate hulk kuivab kokku (EAA. 1978. 1. 79, l 67). Seega ei olnud suhted suhted kahe koguduse vahel head. August Solli sõnul toimus kõik Anton Laari juhtimise all ning teised olid vaid tema tööriistad (EAA. 1978. 1. 79, l 70). Anton Laari välja antud vaimulikus ajakirjas „Uus Elu“ ilmus Aleksandri kogudust kritiseerivaid artikleid, milles viidati ka vaidlusele kirikuruumide üle (Uus Elu. 1928, 13). Avalik kritiseerimine läks nii kaugemale, et Aleksandri kogudus oli sunnitud avaldama avaliku õienduse, lükkama tagasi süüdistusi ning astuma välja Joann Entsoni kaitseks. Entsoni kohta öeldi, et väliselt on ta küll karmi iseloomuga, ent tegudes õiglane ja rahaasjades korralik. Iroonilise alatooniga oli lisatud, et kuna kirikus on veel paar vaba altarit, võiks ka need välja üürida mõnele pihtkonnale, kes oma preestri juures käia ei taha (Usk ja Elu. 1928, 16).

Uueks nõukogu esimeheks sai Timoteos Tamm, kes asus aktiivselt otsima lepitust Ristiülendamise kogudusega. Ta soovitas Joann Entsonil ametist taanduda, kuna tüli peamiseks põhjuseks peeti Entsoni ja Laari vahelist vimma.

Entson teavitaski koguduse nõukogu, et astub 1. oktoobril tagasi ja metropoliit rahuldab tema palve. Lahkudes sõnas Entson: „Mis mina ennast vaevan, kui sein paksem on kui minu jõud“. Mälestuseks kinkis kogudus talle eritellimusel valmistatud riidekapi. (EAA. 1978. 1. 79, l 47, 69-70) Metropoliit Aleksander külastas kogudust 13. jaanuaril ja 4. novembril 1928.

2.3. Anton Laari viimased teenistusaastad (1928–1933)

Anton Laar määrati uuesti Aleksandri koguduse preestriks 7. oktoobril 1928 ja kaks kogudust ühinesid. Kuna preestri korter jäi vabaks, pakuti seda Dionissi Kimmelile tingimusel, et ta asub 1. jaanuarist 1929 koorijuhi kohale. Kimmel nõustus sellega. Kirikuvanem August Soll lahkus ametist 15. augustil, põhjendades seda maale kolimisega. (EAA. 1978. 1. 79, l 77) Anton Laar pidas Solli lahkumise puhul liigutava kõne, kogudus aga andis lahkujale üle tänukirja. 4. veebruaril kirjutas Anton Laar Sinodile kirja, milles teatas, et kuna töötab kooliõpetajana, siis koguduselt ta palka ei nõua. Sinod andis Laarile loa pidada Aleksandri koguduses teenistusi ja talitusi vabatahtlikuse alusel, s-t ilma palgata (EAA. 1655. 3. 599, Sinodi tunnistus nr 149).

1930. aastal möödus koguduse asutamisest 15 -aastat ja sel puhul lasi Laar trükkida voldikud nimega „Üleskutse ja palve“, kus meenutas eelnevat ja rääkis hetkel valitsevast kehvast majandusseisust. Ta kutsus inimesi üles annetama, lisades, et koguduse nimekirjas on ligi 500 inimest, kes kiriku elust on kõrvale jäänud. Ta kutsus neid tagasi, lisades, et kui viimased endiselt vaikivad, siis arvatakse nad täiskogul koguduse liikmete nimekirjast välja. Täiskogul pidas Laar kõne, milles märkis ära (hoolimata 4. veebruari kirjast), et kogudus ei jõua preestrile väärilist palka maksta, ja tema, olles seetõttu kooliõpetaja ametis kinni, ei saa kogudust vääriliselt juhtida. August Soll pidas nende nõudmiste üheks põhjuseks seda, et Laaril oli võla peale ostetud suur maja (EAA. 1978. 1. 79, l 82). 1931. aastal korraldas Anton Laar koguduses ka avaliku arutelu teemal, kuidas mitteaktiivseid liikmeid kirikusse tagasi tuua: nimekirjas oli toona ligikaudu 1000 inimest, aga kirikuelus osales aktiivselt umbes 300, s-h lapsed.

Ülempreester Laaril oli ühtlasi plaan ehitada suurem kogudusemaja, vahendid selleks pidid tulema loteriist, välismaalt laekuvatest annetustest ja

raamatute müügist saadavast tulust, samuti aadressil Saekoja 23 asuva maja müügist. Koguduse liikmetele saadeti üleskutse toetada kirikut, et tasuda võlad, kaasajastada elektrisüsteem, ehitada koguduse kokkusaamiste tarbeks suurem tuba, kus korraldada kõne- ja perekonnaõhtuid, lauluproove, koguduse noorte koosolekuid, lastetunde. Ka järgmisel, 1932. aastal tegi Anton Laar jätkuvalt suuri plaane: rajada Sõbra tänavasse maja kogudusesaaliga ja ehitada hoovile kellamehe maja. Paraku nappis rahalisi vahendeid ja kogudus oli Saekoja 23 maja müügi vastu (EAA. 1978. 1. 79, l 84).

Koguduse laulukoor oli samuti endiste aegade madalseisust välja tulnud, töötasid haridus- ja hoolekanderingid, igal nädalal jagati kogudusemajas vaestele toitu ja märtsis korraldati ka vaimulik kontsert (EAA. 1978. 1. 12, l 42).

Ülempreester Anton Laar suri ootamatult 23. veebruaril 1933, olles 47-aastane. Arstid tuvastasid tal peaaegu veresoone lõhkemise ehk insuldi. Samal päeval toimetas Laari pihhiisa, Tartu Uspenski koguduse ülempreester Anatoli Ostroumov koos teise Uspenski kiriku preestri Nikolai Pavskiga õlitamise ja pidasid hingepalve. Öösel jõudis Tartusse Anton Laari sugulane, Valga koguduse ülempreester Joann Melts, kes asus tegema ettevalmistusi matusteks. Järgmisel päeval toodi Anton Laari puusärk Aleksandri kiriku alumisse kirikusse ja peeti koguõine jumalateenistus. Pühapäeval saabus Tartusse metropoliit Aleksander ja pidas Aleksandri kirikus leinaliturgia koos matusetalitusega. Kiriku juurde oli kogunenud umbes 5000 inimest. Treffneri gümnaasiumi õpilased (Anton Laar oli seal olnud õpetajaametis) korraldasid auvalve, mis kestis kogu teenistuse kuni matmistalituseni (EAA. 1978. 1. 79, l 85). Anton Laar maeti Aleksandri koguduse kalmistule. Ajutiseks koguduse preestri asendajaks määras metropoliit 25. veebruaril Joann Entsoni, kuid kogudus eelistas Elva preestrit Miron Järvitsat ja metropoliit tuli sellele soovile vastu (EAA. 1655. 3. 599, ära kirjad 85, 86, 87, 88).

Märtsis 1933 hakkas Anton Laari lesk Akiliina Laar koguduse käest sisse nõudma võlga, mis olevat juba 1929. aastast maksmata. Kogudusel ei olnud Laarile välja makstud summade kohta paberit, seega maksti proua Laarile 498 krooni ja 32 senti, mis pidi olema nelja aasta korteri üüriraha võlg. Lisaks maksti proua Laarile tema mehe palka kuni 1. juunini 1933. Akiliina Laar nõudis korduvalt, et kogudus maksaks ka korteriraha edasi, kuid nendest nõudmistest

kogudus keeldus, tuues põhjuseks, et kogutakse raha Anton Laari mälestussamba jaoks. (EAA. 1978. 1. 79, l 88, 89)

Ootamatult teatas Sinod, et Anton Laar olevat 1929. aastal laenanud Sinodilt koguduse tarbeks raha ja esitas kogudusele täiendava võlanõude summas 707 krooni ja 82 senti (EAA. 1655. 3. 341). Koguduse protokollidest ega kassaraamatutest ei leitud nimetatud laenude kohta mingit infot, samuti ei teadnud koguduse nõukogu laenudest midagi. Seega otsustas nõukogu sissenõutavat võlasummat Sinodile mitte maksta (EAA. 1655. 3. 599, ära kiri 75).

Edasi kerkis päevakorda soov leida kogudusele asendaja asemel kohalik preester. 20. juunil saatis koguduse nõukogu Sinodile kirja, milles palus koguduse preestri koht vakantseks kuulutada (EAA. 1655. 3. 599, ära kiri 84). Preestrikohale kandideerijaid oli kaks: Laatre koguduse köster-koorijuht Vitali Täht ja Aruküla preester Mihhail Jefimov. Sinodilt saadi luba korraldada valimised 12. novembril 1933. Valimiskoosolekul osales 38 liiget, kuid valimised kukkusid läbi: Vitali Täht oli küll eestlane, kuid Venemaal kasvanud ja rääkis väga halvasti eesti keelt, Mihhail Jefimov oli aga koguduse arvates liiga vana, ta oli 68 aastane. Nõnda jäi asenduspreester Miron Järvits ametisse edasi, ehkki ta oli saatnud Sinodile palve end kohalt vabastada, tuues põhjuseks elukoha kauguse, kooliõpetaja ameti ja vanuse (EAA. 1655. 3. 599, ära kirjad 74, 75). Miron Järvitsal ei olnud kogudusega head läbisaamist ja 8. oktoobril saatis ta koguduse nõukogule üsna teravas toonis kirja, milles avaldas taas soovi lahkuda asenduspreestri ametikohalt (EAA. 1978. 1. 79, l 92).

Metropoliit teenis Aleksandri kirikus 16. juunil 1933, mil ta revideeris Tartumaa praostkonna kogudusi. Sellest kirjutati ka lehes ja kirik oli rahvast täis. Templipüha sel aastal ei peetud, vaid otsustati see lükata järgmise aasta jaanuari, kui metropoliit pidavat Tartut taas külastama.

2.4. Koguduse elu kuni iseseisvuse kaotuseni (1934–1940)

Metropoliit Aleksander külastas Aleksandri kirikut taas 14. jaanuaril 1934 ja siis tähistati ka eelmisel aastal ära jäänud templipüha. Miron Järvits palus taas end preestri asetäitja kohalt vabastada. Järvitsa eelmisel aastal saadetud lahkumispalvet ei olnud praost Kokla toetanud, nüüd aga tunnistas ka Konstantin

Kokla, et Järvitsa läbisaamine killustunud kogudusega on väga halb. Sinod tuli Miron Järvitsa lahkumispalvele vastu ja määras 8. mail ajutiseks preestriks Aleksandri kogudusse Konstantin Kokla (EAA. 1655. 3. 599, ära kirjad 70, 71). Kokla teenis koguduses siiski üsna harva, enamasti teenisid asenduspreestrid: Lähte preester Martin Venesaar, vabapreester Joann Entson, Laatre preester Vitali Täht, Rannu preester Mihhail Voznessenski, Tõstamaa preester Joann Vaher, Karula preester Mihhail Preiman, Nõo preester Georg Kiiman, Rõngu preester Theodor Bleive, samuti Võru praost Joann Randvere ja Juuru preester Feliks Remberg (EAA.1 978. 1. 79, l 93).

Preestri valimistel, mis olid välja kuulutatud ja toimusid 14. oktoobril 1934, osales 71 täieõiguslikku liiget, kandidaate oli kaks: Laatre preester Vitali Täht ja Tõstamaa preester Joann Vaher. Joann Vaher valiti 63 poolthäälega Aleksandri kiriku uueks preestriks (EAA. 1655. 3. 599, metropoliidi otsus 12. 11. 1934, nr 121). Templipüha peeti tema osavõtul 25. novembril.

Võru ülempreester Joann Randvere algatusel oli loodud 1933. aastal komitee, mis tegeles Anton Laarile mälestussamba püstitamisega. Sinodile oli saadetud kiri, et paluda luba ka teiste koguduste seas selleks otstarbeks korjandust läbi viia (EAA. 1655. 3. 599, ära kiri 82). Mälestussamba tegemine edenes jõudsalt, selle pühitsemine toimus 2. juunil 1935 metropoliidi osavõtul, kes ka 1. ja 2. juunil Aleksandri kirikus teenis (EAA. 1978. 1. 79, l 97). Mälestussamba õnnistamisel osalesid ka Treffneri gümnaasiumi õpilased ja õpetajad.

Minevikusündmuste talletamiseks otsustati 1935. aastal hakata pidama ajalooraamatut ning moodustati komitee, kes sellega tegelema hakkaks, komiteesse kuulusid Andrei Zimbrot, Anton Hermann, Timoteos Tamm ja preester Joann Vaher (EAA. 1978. 1. 79, l 98). Valiti ka uus koguduse nõukogu esimees, valimised toimusid 23. oktoobril 1935, preester Vaher keeldus seda kohta vastu võtmast ja nii valiti ametisse Vassili Belakov.

Kirikuvanema abiks sai Andrei Zimbrot. Ajutiselt tekkisid probleemid kirikuteenri leidmisega, lõpuks valiti kirikuteenriks ka varem neid kohustusi täitnud August Soll. Nõukogu esimees Vassili Belakov tegi ettepaneku müüa Saekoja 23 ja 25 remonti vajavad majad ning ehitada saadud raha eest uus maja kiriku väravasse, kus oleks koguduse saal, kirikuameti korterid ja üürikorterid.

Sarnase ettepanekuga oli välja tulnud ka Anton Laar enne oma surma. Kogudusele see plaan aga ei meeldinud ja see tõttu võttis Vassili Belakov end 9. novembrist ametist vabaks, tema asemel sai nõukogu esimeheks Mihkel Tamson. (EAA. 1987. 1. 79. l 97)

Petseri piiskop Nikolai (Leisman) külastas kirikut 1935. aasta 13. jaanuaril ja 14. jaanuaril 1936 pidades siin ka jumalateenistused (EAA. 1978. 1. 79, l 96).

Preester Joann Vaher tegi 6. detsembri 1936 täiskogul ettepaneku kiriku pikaajagse lugeja Alfons Tammiko diakoniks pühitseda (EAA. 1978. 1. 12, l 50). Diakoniks pühitsemine viidi läbi Tallinna katedraalkirikus 28. veebruaril 1937 ja alates 1. märtsist määrati Tammiko Tartu Aleksandri kirikusse – kogudus sai üle pika aja uuesti diakoni. 1938. aastal suundus ta aga diakoniks Tallinnasse Issandamuutmise kirikusse, pidades viimase teenistuse Tartu Aleksandri koguduses 2. oktoobril.

Metropoliit külastas kogudust 14. jaanuaril 1938, teenides õhtuteenistuse ja pidades kõne August Solli 55. sünniaastapäeva puhul (EAA. 1978. 1. 79, l 104).

Kirikuvanam Hans Norman lahkus 1937. aasta 1. jaanuarist ametist ning endisel kirikuvanemal Andrei Zimbrotil paluti uuesti ametisse asuda, kuigi ta oli juba 64-aastane. Viimane nõustus ja ta valiti 25. aprillil 1937 täiskogul neljandat korda kirikuvanemaks. Koguduse preester saatis 16. jaanuaril 1939 Sinodile palve tunnustada koguduse asutajaliiget, kauaaegset ja endiselt ametis olevat kirikuvanemat Andrei (Zimbrot) Tali³ Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku poolt väljaantava piiskop Platoni teise järgu ordeniga hoolsa ja eeskujuliku töö eest (EAA. 1655. 3. 599, ärakiri 23).

1939. aasta 22. aprillil saatis Joann Vaher metropoliidile kirja, kus avaldas soovi hakata korraldama professor Karp Tiisikule mälestussamba rajamist. Ta pakkus välja, et Aleksandri kogudus paneks kokku komitee, kes sellega tegelema hakkaks (EAA. 1655. 3. 599, ärakiri 22).

Järgmisel, 1940. aastal oli saabumas kiriku 25. aasta sünnipäev ning kavandama hakati üldiseid korrastustöid: ristide ülekuldamist, kirikuhoone

³ Andrei Zimbrot eestindas oma nime 1938. aastal

hooldustöid jms. Tõusis ka nurin liiga ükskõikse preestri üle, kes ei innusta kogudust oma eeskujuga ja lühendab teenistusi (EAA. 1978. 1. 79, l 105).

1940. aastal palus preester palgakõrgendust, kuid ta ei saanud seda. Rahvast käis kirikus vähe – 30- kraadise pakasega peeti selle põhjuseks ilma, selgus aga kevade tulekuga, et põhjus peab olema muus. Liturgiat teeniti kord kuus. Üllatuslikult tuli sel aastal leeri 3 tüdrukut ja 9 poissi, kes õnnistati esimesel nelipühäl, 12. mail. Enne seda oli viimane leer toimunud 1923. aastal (EAA. 1978. 1. 79, l 107).

Juunis 1937 oli lahkunud koorijuht Dionissi Kimmel, kes oli läinud Valga peakiriku köstriks. Ettepanek koorijuhiks hakata tehti toona Georg Jorsekile, kes tol ajal laulis nii Uspenski kui ka Jüri kirikus. Hea laulja ja lugejana, ei suutnud ta siiski koori juhatada, jäi sageli ka teenistustele hiljaks või ei tulnud üldse kohale, samuti olid tal alkoholiprobleemid. (EAA. 1978. 1. 79, l 102) 5. septembril 1937 vabastati Georg Jorsek koorijuhi kohustest ja tema asemele asus ajutiselt Valentin Laar (Anton Laari poeg), kelle järel võttis koha omakorda üle Aleksander Laan. 1940. aastal teatas viimane, et soovib end kohustusest vabaks võtta, tuues põhjuseks lauljate omavahelise halva läbisaamise, mis mõjutavat ka tema tööd. Lauljad palusid tal siiski jätkata ja Laan nõustuski (EAA. 1978. 1. 79, l 106).

1940. aasta 21. juunil toimunud riigipöörde järel läks koor lõplikult laiali olles esinenud viimast korda 22. juunil. Koorijuht Aleksander Laan loobus samuti ametist. Ta töötas samal ajal ka koolijuhina ja tõi põhjenduseks, et nõukogude võim ei luba riigiteenistujal kirikus töötada. (EAA. 1978. 1. 79, l 107)

Koguduse juubelipidustused, mis olid määratud 15. septembrile 1940 jäeti ära, kuna ei tahetud võimude liigset tähelepanu ja kardeti, et pidustused käivad kogudusele majanduslikult üle jõu. Joann Vaher palus 25. septembril luba kandideerida Tallinna Issandamuutmise kirikusse, tuues põhjenduseks, et on piisavalt kaua Tartus olnud ja kool on lõpetatud. Metropoliit keeldus, öeldes, et sellele kohale kandideerib juba kolm preestrit. (EAA. 1655. 3. 599, ära kirjad 7, 8, 9).

Templipüha (24. november) tähistati tagasihoidlikult, teenisid Miron Järvits ja Joann Vaher (EAA.1978. 1. 79, l 107). Korraldati loterii kiriku remondi heaks ja koguti 900 krooni. Selle raha eest lubjati valgeks kiriku välisfassaad ja

värviti ristid kuldkollaseks. Joann Vaher esitas 25. novembril taas palve vabastada end alates 1. detsembrist Aleksandri koguduse preestri kohalt, tuues põhjuseks riigiteenistuse, mis ei luba jääda samal ajal kirikuteenistusse (EAA. 1978. 2. 125, l 3). Metropoliit Aleksander vabastas Joann Vaheri ametist 4. septembril ja kuulutas Aleksandri koguduse preestri koha vakantseks (EAA. 1655. 3. 599, ära kirjad 5, 6).

Kirik natsionaliseeriti 11. detsembril 1940, s-h koguduse hooned, pangas olnud hõberiistad, küünlajalad, karikad, hõbekaantega evangeeliumid jne. Joann Vaher pidas viimase teenistuse Aleksandri kirikus 15. detsembril 1940. Peale teenistust loeti ka hingepalve kõigi lahkunud koguduseliikmete eest, ühtlasi otsustati rohkem mitte teenistusi pidada, vaid oodata, kuni olukord riigis selgineb. (EAA. 1978. 1. 79, l 108) Sellega lõppes üks etapp Tartu Aleksandri ehk Karlova kiriku ajaloos.

Kokkuvõte

Käesolev kirikulooline uurimus annab kronoloogilise ülevaate 27-aastasest perioodist ühe eestikeelse õigeusu koguduse ja kiriku ajaloos. Uurimus käsitleb perioodi koguduse asutamisest 1913. aastal kuni 1940. aasta Nõukogude Liidu okupatsioonini. Vaadeldud on muutusi koguduses, otsides nende tagamaid ning kirjeldades koguduses eluolu. Nende sündmuste ja arengute analüüsi tulemusena on alust väita, et uurimus tuvastas preester Anton Laari rolli koguduse lõhenemisel 1920. aastatel.

Uurimustöö esimese osa esimeses peatükis uurisin kiriku ehitamise ja koguduse asutamise temaatikat. Karlova alevikku ehitatud vana-vene stiilis kirik sai valmis suuremalt osalt annetustest saadud rahadega. Annetusi korjati üle terve keisririigi, I maailmasõja puhkemisel annetuste hulk vähenes, kuid tänu noorele ja energilisele preestrile Anton Laarile läks korda kirik valmis ehitada. Teises peatükis uurisin koguduse algusaastaid. Vastvalminud kirikus oli kaks pihtkonda: eestikeelne ja venekeelne. Tsaaririigi lõppedes lahkus venekeelne pihtkond Tartu Uspenski kirikusse ja siit edasi saab rääkida eestikeelsest õigeusu kogudusest. Venekeelse pihtkonna lahkumine ja Venemaa toetuse lõppemine tõid kaasa ka majandusraskused: kuna peale revolutsiooni Venemaal enam vaimulikele palka ei makstud, siis tuli kogudusel lisaks hoone halduskuludele leida ka vahendid preestrite ülalpidamiseks. See tõi omakorda kaasa koguduse teise preestri, Konstantin Kokla, lahkumise Tartu Jüri kirikusse, temaga koos lahkusid ka mitmed koguduse liikmed. Vabadussõja lõppedes oli algselt pooleteisetuhandene kogudus vähenenud pea poole võrra.

Teise osa esimeses peatükis uurisin koguduse elu iseseisvusaja alguses. Eestlastest koosnev kogudus sattus 1920-1930. aastatel oma sisemiste tülide ja preestrivalimistega avaliku tähelepanu alla – need teemad leidsid kajastamist ka tolelaegses ajakirjanduses. Teises peatükis analüüsisin lahknemiste ja lõhenemiste perioodi ning probleemide tekkepõhjust. Töö üheks uurimisteemaks oli küsimus, kas koguduse asutaja, Anton Laar, ajas koguduse 1920. aastatel lõhki.

Uurimistööga järelتان, et Anton Laar osales teadlikult uue pihtkonna loomises Aleksander Nevski koguduses ja oli osaline 1926. aastal heategevus- ja ususeltsi „Kalju“ loomises, millest kujunes hilisem Ristiülendamise kogudus (1927). Ristiülendamise kogudusel tekkis ruumide pärast tüli Tartu Aleksander Nevski kogudusega. Tüli üheks tagamaaks oli Anton Laari soov jätkata hingeõidlikku suhet oma vana kogudusega, ehkki ta oli ise sel ajal juba Tallinna Issandamuutmise kirikus preester. Tartu praostkonna täiskogu otsustas 1924. aastal mitte lubada Anton Laari Tartusse teenima, et takistada tekkinud probleemi süvenemist. Anton Laar jätkas preester Martin Venesaare kaasabil koguduse killustamist, mis lõppes uue pihtkonna moodustamisega. Ristiülendamise kogudus lõpetas tegevuse ja taasühines 1928. aastal pärast seda, kui preester Joann Entson (eestistatult Envere) loobus vabatahtlikult koguduse juhtimisest ja Tartusse tagasi kolinud Anton Laar võttis oma vana koguduse uuesti üle.

Kolmandas peatükis uurisin preester Anton Laari viimaseid teenistusaastaid. Anton Laaril olid koguduse edasiseks arenguks suured plaanid, kui kahjuks ei lubanud majandusolud tal neid ellu viia. Anton Laar suri ootamatult insuldi tagajärjel 1933. aastal ning tema matustest kujunes ülelinnaline sündmus, sest lisaks preestriametile oli Laar olnud ametis ka Treffneri gümnaasiumi usu- ja ajalooõpetajana.

Neljandas peatükis uurisin koguduse elu kuni iseseisvuse aja lõpuni. Pärast Anton Laari surma tulid välja ka võlad, mille preester oli Sinodilt koguduse nimel võtnud ning millest koguduse nõukogul ei olnud mingit teavet. Viimaste ülalkirjeldatud sündmuste järel kogudus enam korralikult toimima ei hakanudki, taas kerkisid esile vanad lahkarvamused ja kogudus oli endiselt väga valiv oma preestrite suhtes, mis tõi kaasa palju tarbetuid sekeldusi. Viimaks paiskas 1940. aasta okupatsioon koguduse elukorralduse lõplikult segamini.

Tartu Aleksander Nevski kirik ja kogudus mängisid uuemas eesti õigeusu kiriku ajaloos tähtsat rolli juba tänu seal teeninud vaimulikele. Riia evakueerimise järel, kui Riia ja Miitavi ülempiiskop Joann (Smirnov) asus Tartusse, kutsuti Tartu Aleksander Nevski kirikut ka ülempiiskopi kirikuks.

Aleksandri kiriku peaaltar oli ainuke altar, mille oma piiskopiametis pühitses esimene eestlasest piiskop ja kristlikuks pühakuks kuulutatud piiskop Platon (Paul Kulbusch).

Koguduse asutaja, ülempreester Anton Laar, osales Eesti Apostlik- Õigeusu Kiriku rajamisel ja andis koos Konstantin Koklaga välja eestikeelset õigeusu kirjandust. Samuti teenis Tartu Aleksander Nevski kirikus aktiivne Eesti iseseisva õigeusu kiriku eest võitleja, Tartu ülikooli õigeusu dogmaatika õppetooli professor Karp Tiisik.

Allikad

Arhiivimaterjalid

EAA. 1978. 1. 79. Tartu Aleksandri koguduse veike osaline ajalugu. Alustas August Soll 1937. aastal, kasutades arhiivis leiduvaid dokumente ja oma isiklikke märkmeid. Aastad 1913 kuni 1964.

EAA. 1978. 1. 7. Tartu Aleksandri koguduse Nõukogu protokollide raamat. Alustatud 1917, lõpetatud 1925.

EAA. 1655. 3. 600. Eesti Ap.-õigeusu Kiriku Sinod. Toimik Tartu Aleksandri koguduse kohta. Alustatud 1918, lõpetatud 1937.

EAA. 1655. 3. 599. Eesti Ap.-õigeusu Kiriku Sinod. Toimik Tartu Aleksandri koguduse kohta. Alustatud 1916, lõpetatud 1943.

EAA. 1978. 2. 111. Tartu Aleksander Nevski Apostliku Õigeusu Kogudus. Ülempreester A.Laarile mälestusmärgi püstitamisega seotud materjalid. Alustatud 1935, lõpetatud 1935.

EAA. 1978. 2. 17. Tartu Aleksander Nevski Apostliku Õigeusu Kogudus. Lühike ülevaade kiriku 25- aastase ajaloo kohta. Alustatud 1939, lõpetatud 1939.

EAA.1978. 1. 12. Tartu Aleksander Nevski Apostliku Õigeusu Kogudus. Aruanded aastate 1917- 1938 kohta.

EAA. 1655. 3. 341. Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku Sinod. Toimik Tartu Aleksandri Kiriku ülempreestri A. Laari võlgade kohta. Alustatud 1929, lõpetatud 1939 aastal.

EAA. 1978. 2. 122. Tartu Aleksander Nevski Apostliku Õigeusu Kogudus. Koguduse nõukogule esitatud avaldused. Alustatud 5. jaanuar 1923, lõpetatud 1. august 1923.

EAA. 1978. 2. 167. Tartu Aleksander Nevski Apostliku Õigeusu Kogudus. Üleskutse koguduse liikmetele, 1931.

EAA. 1978. 2. 125. Tartu Aleksander Nevski Apostliku Õigeusu Kogudus. Avaldused ja avalduste ära kirjad. Alustatud 1940, lõpetatud 1940.

EAA. 1655. 3. 98. Tartu Aleksander Nevski koguduse aruanne 1919. aasta kohta.

EAA. 1655. 3. 106. Tartu Aleksander Nevski koguduse aruanne 1920. aasta kohta.

EAA. 1655. 3. 117. Tartu Aleksander Nevski koguduse aruanne 1921. aasta kohta.

EAA. 1655. 3. 128. Tartu Aleksander Nevski koguduse aruanne 1922. aasta kohta.

EAA. 1655. 3. 151. Tartu Aleksander Nevski koguduse aruanne 1928. aasta kohta.

EAA. 1655. 3. 161. Tartu Aleksander Nevski koguduse aruanne 1929. aasta kohta.

EAA. 1655. 3. 171. Tartu Aleksander Nevski koguduse aruanne 1930. aasta kohta.

EAA. 1655. 3. 180. Tartu Aleksander Nevski koguduse aruanne 1931. aasta kohta.

EAA. 1655. 3. 189. Tartu Aleksander Nevski koguduse aruanne 1932. aasta kohta.

EAA. 1655. 3. 201. Tartu Aleksander Nevski koguduse aruanne 1933. aasta kohta.

EAA. 1655. 3. 218. Tartu Aleksander Nevski koguduse aruanne 1936. aasta kohta.

EAA. 1655. 3. 227. Tartu Aleksander Nevski koguduse aruanne 1937. aasta kohta.

Perioodika

Eesti õigeusu koguduste likvideerimine Nikita Hruštšovi ajal aastail 1954- 1964. Andrei Sõtšov. *Acta Historica Tallinnensia*. 2007.

Usk ja Elu nr 38. Baltimaalt. 24. september 1913.

Usk ja Elu nr 45. Baltimaalt. 12. november 1913.

Tartu Aleksandri koguduse 1916.aasta Aruanne. R.Sööt'i- S.Roht'i trükk. Tartu, 1917.

Homniku Postimees nr 9. Kohalikud teated. 11. november, 1919.

Homniku Postimees nr 11. Toimetusele saadetud kiri. A. Laar. 16.november, 1919.

Postimees nr 307. Toimetusele saadetud kiri. Koguduse liige. 4 detsember 1920

Postimees nr 311. Toimetusele saadetud kiri. 9.detsember, 1920.

Postimees nr 313. Tartu teated. Uus preester. A. Laar. 11.detsember, 1920.

Postimees nr 198. Toimetusele saadetud kiri. Tartu Eesti- Apostlik Õigeusu Kiriku vaimulike "eetika tribunaalist". 26. juuli, 1924 .

Uus Elu nr 9. Toimetuse märkus. A.Laar. 1924.

Uus Elu nr 10. Tartust. A. Laar. 1924.

Uus Elu nr 2/3. Teated koguduste elust. Tartust. A. Laar. 1928.

Uus Elu nr 4/5. Toimetusele saadetud kiri. J. Entson. 1928.

Lisad

Lisa 1. Tartu Aleksander Nevski koguduse vaimulike biograafiad

Bleive Theodor (10. veebruar 1901-30. september 1979)

Sündis Riias. Oli Tartu Aleksander Nevski koguduse köster ja koorijuht aastatel 1924-27. Pühitseti Tallinna Siimeoni kirikus preestriks 27. märtsil 1927. Töötas preestrina Rõngus 1927-51, asepreestrina Rannus 1928-31 ja 1947-51, Suislepas 1931-32, Helme-Tõrvas 1931-38 ja 1940-42, Elvas 1932-47 ja 1948-51, Kastolatsis 1932-45, Tartu Aleksander Nevski kirikus 1941-43 ja 1951, Mäemõisal 1956-69, Väike-Lähtrus 1960-62, oli esipreester Saatserinnas 1951-56 ja Haapsalus 1956-1962, ülempreester Väike-Lähtrus 1962-66 ja Tallinna Sitsi koguduses 1967-72. Õppis Tartu Ülikoolis keemiat 1920-23 ja teoloogiat 1923-30. (www.eos.ee. Vaimulike andmebaas.10.04.2014)

Entson (Envere) Joann (26. veebruar 1874-11. oktoober 1969)

Lõpetas Riia Vaimuliku Seminari 1896 ja Petrogradi Vaimuliku Akadeemia magistrikraadiga 1910. Pühitseti Riia Aleksei kirikus preestriks 13. jaanuaril 1898. Töötas õpetajana Mustvees, Kõrgessaares, Suislepas, Aleksandrovi Vladimiri koolis, Vilniuse linnakoolis ja poeglaste gümnaasiumis. Preestrina oli ametis Kõrgessaare kirikus 1898-1901, Suislepa kirikus 1901-06, Aleksandrovi Vennaste (Petrogradi kubermangus) kirikus 1908-11, Vilniuse kirikus 1911-15, välipreestrina töötas sõjaväes 1915-18, Vana Peterhofis 1919-20, Pärnu Issandamuutmise kirikus oli ametis 1921, Tartu Aleksander Nevski koguduse preester ja kogudust hooldav preester Kaareperes 1921-28, Kilingi- Nõmme kirikus 1935-38, Tartu Aleksander Nevski kirikus 1945-48 ja 1954, Tartu Jüri kirikus 1948-49, Elva kirikus 1951-61, hooldas Varnja, Nina ja Tartu Uspenski kogudusi, Nõo kirikus tegutses alates 1962 kuni surmani 1969. Joann Entsonit on autasustatud Püha Anna III ja II järgumärkidega ning Püha Vladimiri IV järgumärgiga. Oli Vilniuse Vaimuliku Kooli nõukogu liige aastal 1912, Vilniuse linna praostiabi 1912-18, Petseri Vaimuliku Seminari õppejõud 1938-40. (www.eos.ee. Vaimulike andmebaas.10.04.2014)

Järvits Miron (18. september 1875-16. jaanuar 1951)

Sündis Karulas ning lõpetas kohaliku algkooli, siis jäi haridustee vaesuse tõttu pooleli. Haris ennast ise ja õpetajakutse omandas 1921. aastal. Oli köster Priipalus, samas õpetas ka kohalikus kihelkonnakoolis, sealt läks Ilmjärve kirikusse köstriks. Eesti riigi iseseisvudes läks Tõrvandi algkooli õpetajaks, mille kõrvalt ka Tartu Jüri koguduse köstri ametit pidas. 5. juunil 1927 pühitseti preestriks. Oli preester Võnnu-Kärsa kirikus 1927. Asutas 1929 Elva koguduse ja oli seal esimene preester kuni aastani 1932. Oli aastast 1930 Vasula algkooli juhataja. Aastail 1933-34 ja 1946-47 oli ametis Tartu Aleksander Nevski koguduse preestrina, Kärkna-Lähte kirikus 1937-39, Saduküla kirikus 1937-38, Nõos ja Prangli-Maaritsa kirikus 1946-47. (EAA. 1978. 1. 79)

Kokla Konstantin (2. november 1878 Kuri küla-11. jaanuar 1946 Tallinn)

Sündis Hiiumaal ja lõpetas Haapsalu Nikolai kihelkonnakooli. 1897. aastast kuni 1903. aastani töötas ta talviti Rannaküla abikooli õpetajana, suviti aga Suuremõisa valla- ja kohtukirjutaja abina. Suvel 1900 läbis ta Riia Vaimuliku Seminari juures kahekuulised kooliõpetajate kursused. Aastatel 1903-05 oli köster-kooliõpetajaks Uue-Virtsu koguduses. Alates 1906. aastast oli ta köstriks Märjamaal. 1908. aastal kandideeris ta diakoniks Riia eestlaste Peeter-Pauli õigeusu kogudusele ja osutus valituks. Koheselt diakonina ta tööle asuda ei saanud, sest tal polnud sooritatud vaimuliku eksam. Aastatel 1909-1912 oli eesti õigeusu koguduse köster-kooliõpetajaks Riias. Peale Tallinna Issandamuutmise kiriku diakoni Maksim Möldri surma 1911. aasta detsembris sai Konstantin Kokla tema asemel diakoniks (pühitsemine 21. jaanuar 1912). Preestriks pühitseti Konstantin Kokla 17. veebruaril 1913. aastal ning ta asus ametisse Kõrgessaare kirikus. 1915.aastal määrati ta Võnnu kirikusse ja sealt 1916. aastal Tartu Karlova kirikusse, 1919-44 tegutses Tartu Jüri koguduses. Ülempreester alates 1928. aastast, Tartu praost 1927-44. Tallinna Andrease koguduses ja Arukülas 1945-46. (www.eos.ee. Vaimulike andmebaas.10.04.2014)

Laar Anton (13. Juuni Võisiku vald 1885- 23. veebruar 1933 Tartu)

Sündis Kolga Jaani kihelkonnas Võisiku vallas möldri pojana. Üldhariduse sai A. Laar Kolga-Jaani kihelkonnakoolis. Riia Vaimuliku Seminari lõpetas ta 1903. aastal ja sooritas siin 1909. aastal eksternina ka preestri kutseeksami. Anton Laar pühitseti preesteriks Tallinna Aleksander Nevski peakirikus 12. september 1909. Laar sai 1919-20 Tartu Ülikooli kursustel eesti keele õpetaja kutse, õppis 1925-30 samas filosoofiateaduskonnas. Töötas kõster-õpetajana Karulas, Ilmjärvel ja Häädemeestel 1904- 09, õpetaja Tartu Trefneri gümnaasiumis 1927-33. Preester Laimj alas 1909-13, Penujas 1913, Tartu Aleksander Nevski koguduses 1913-20, Tallinna Issandamuutmise koguduses 1920-27 ja Tartu Aleksander Nevski koguduses 1928, kuni surmani 1933. Tartu Aleksander Nevski koguduse ja kihelkonnakooli asutaja. Organiseeris 1914-15 Tartu Aleksandri kiriku ehitust. 1917-19 oli Riia piiskopkonna nõukogu liige, kus kaitses eesti rahvusest preestrite huve ja toetas Platoni piiskopiks valimist. Asutava Kogu kristliku rahvaerakonna liige 1919-20. Kirikuvalitsuses 1920-25, Sinodi Sisemisjoni Seltsi abiesimees 1925-27, samal ajal Tallinna heategevusliku seltsi „Kalju“ asutaja ja esimees. Toimetas kuukirja „Uus Elu“ 1918-32. (www.eoc.ee. Vaimulike andmebaas. 10.04.2014)

Tiisik Karp (22. aprill 1843-30. juuli 1922)

Sündis Jõõpre vallas Agasilda külas. Õppis Riia Vaimulikus Seminaris 1853-63 ja Moskva Vaimulikus Akadeemias 1866-70. Pühitseti Riias preestriks 10. septembril 1872. Preestrina teenis Suislepas 1872, Arukülas 1872-74, Haapsalus 1874-79. Käis Kroonlinna eestlastele jumalateenistusi pidamas 1883-88, Tallinna Vladimiri koguduses 1890-92, Paldiskis 1892-93, töötas Tallinna Issandamuutmise peakirikus 1879-1900, oli ülempreester Tallinna peakirikus 1900-19, Tartu Aleksander Nevski kirikus oli ülempreester 1920-21. Oli Riia Vaimuliku Seminari õppejõud 1863-66, 1871-72, 1882-83. Kroonlinna Andrei koguduse kuratooriumi liige oli 1884-88, Tallinna Issandamuutmise peakiriku kooli õpetaja 1870-71, Sinodi kirikuteenistuse raamatute eesti ja läti keelde tõlkimise komitee liige ja toimetaja 1882-83, Baltimaade Õigeusu Vladimiri vennastuse hooldaja 1888, vaimulike esindaja Tallinna volikogus 1893 ja Eesti kubermangu Statistikakomitee liige 1894. Töötas Tartu ülikooli õigeusu dogmaatika õppetooli professori kohusetäitjana aastail 1919-22 ning väljaande

„Kiriku leht“ toimetajana 1882-87. Oli Eesti õigeusu kiriku iseseisvuse peamine taotleja. (www.eos.ee. Vaimulike andmebaas.10.04.2014)

Vaher Joann (22. mai 1905-3. jaanuar 1974)

Sündis Sangastes Valgamaal. Õppis Valga muusikakoolis, Otepää gümnaasiumis ja Riia Vaimulikus Seminaris. Salviti õigeusku 26. aprillil 1930, varem oli evangeelne luterlane. Pühitseti preestriks Pootsi-Kõpu kirikus 5. septembril 1932. Oli köster Ilmjärvel 1930-32 ja preestrina teenis Seli-Tõstamaal 1930-32, Kastnas 1932-34, Tartu Aleksander Nevski kirikus 1934-40; hooldas ka Prangli-Maaritsa kogudust 1936-38. Õppis Tartu Ülikoolis teoloogiat 1935-40 ja juurat 1933-41. Loobus preestri ametist 1940. aastal, pärast sõda pöördus luterlusse tagasi ning oli luteri õpetaja Juuru koguduses 1949-64, Vahastus 1952-64, Pühas, Mustjalas ja Valjalas 1964-68 ning Kärilas 1971-74. (www.eoc.ee. Vaimulike andmebaas. 10.04.2014)

Venesaar Martin (2. aprill 1877-16. veebruar 1954)

Sündis Harju maakonnas, Härjanurme vallas. Lõpetas Põltsamaa Aleksandri linnakooli 1896 ja sai algkooli õpetaja kutse. Töötas kooliõpetajana Karula vallas 1896-99, oli köster-kooliõpetaja Sadukülas 1899-1912, Laiusel 1912-16 ja Tartu Aleksandri koguduses 1916-22. Pühitseti preestriks Kavilda kirikus 30. juunil 1922. Oli köster-preester Tartu Aleksander Nevski kirikus 1922-24, preester Kärkna-Lähte kirikus 1924-36, Sadukülas 1938-40 ja 1944-54. (www.eoc.ee. Vaimulike andmebaas.10.04.2014)

Lisa 2. Tartu Aleksander Nevski koguduse köstrid ja aktiivsed liikmed

1. Köster, koorijuht **Viktor Pedoson** - tegutses koguduses koorijuhina, õpetajana ja kirikulaulude korraldajana ning trükitööde korraldajana aastatel 1915 kuni 1917. Oli lõpetanud Riia Vaimuliku Seminari ja Tartu ülikooli õigusteaduskonna.
2. Köster, kooliõpetaja, koorijuht **Dionissi Kimmel** (Kümmel) - tegutses Aleksandri kirikus aastatel 1917-1920 ja 1929-1937.
3. Õpetaja **Alla Leedus** - kihelkonnakooli juhataja, laulis koguduse kooris.
4. Õpetaja **Jaan Prants** - kihelkonnakooli õpetaja, laulis koguduse kooris.
5. Õpetaja **Aleksander Laan** - kihelkonnakooli õpetaja, tegutses koorijuhina ja lauljana.
6. **Anton Hermann** - koguduse asutaja, ehituskomitee liige, kassapidaja ja esimene kirikuvanem.
7. **Timoteos Tamm** - ehituskomitee liige, kirjatoimetaja ja revisjonikomitee esimees.
8. **Viktor Künnapuu** - ehituskomitee liige.
9. **Andrei Zimbrot (Tali)** - koguduse asutaja, ehituskomitee liige, koorijuht, laulja, kirikuvanema abi, eesti pihtkonna kirikuvanema kohusetäitja, nõukogu esimees ja kirikuvanem.
10. **Hans Norman** - asutajaliige, nõukogu liige ja kirikuvanema abi.
11. **Karl Soo** - asutajaliige, nõukogu liige ja kirikuvanema abi.
12. **Herman Kaart** - nõukogu ja juhatuse liige ning kirikuvanema abi.
13. **August Soll** - esimene kirikuteener, kirikuvanema abi, kirikuvanem ja Aleksandri koguduse ajaloo ülestähendaja.
14. **Aleksander Oja** - nõukogu esimees.
15. **Olga Oja** - hoolekande ja naisringi liige.
16. **Juhan Tuul** - asutajaliige, kirikuvanema abi ja nõukogu liige.
17. **Helene Tuul** - asutajaliige ja nõukogu liige.

Lisa 3. Statistiline ülevaade 1913-1940

Aasta	Ristitud	Laulatatud (paare)	Salvitud
1913	-	-	-
1914	-	-	-
1915	-	-	-
1916	47	42	44
1917	33	45	33
1918	37	38	16
1919	21	20	7
1920	16	15	5
1921	14	17	6
1922	19	8	5
1923	24	14	5
1924	18	10	4
1925	17	-	9
1926	15	13	7
1927	15	4	2
1928	9	3	-
1929	7	7	1
1930	10	4	1
1931	11	5	6
1932	3	3	-
1933	7	2	-
1934	-	-	-
1935	4	6	5
1936	8	8	3
1937	9	-	-
1938	7	2	1
1939	5	3	4
1940	-	-	-

Summary

This research covers the 27 year period in the history and development of one Estonian speaking Orthodox parish. The goal of my thesis is to place the parish within the history of the church. This research covers the time span from the establishment of the parish in 1913 to the Soviet occupation in 1940 and focuses on the background of changes in the life of the flock. Moreover, this work argues that the role of the priest Anton Laar was pivotal for the split in the parish in 1920.

This work comprises two parts. The first part scrutinises the parish of the Holy Nevski church in Tartu as part of the Russian Orthodox Church, the second part looks at the parish during the period of the Estonian Republic. The first chapter of the first part gives an overview of the building of the church building, which was mainly financed by donations. Donations were collected from all over the Russian Empire, and despite a slight decrease during world war one, the young and energetic priest Anton Laar completed the building of the church in the Karlova district, Tartu. The second chapter focuses on the first years of the parish, where there existed separate Russian and Estonian speaking communities. At the end of the Tsarist period, the Russian speakers left for the Uspenski Church of Tartu. This, and the end of financial support from Russia, due to the October Revolution, caused financial problems for the parish. The church was unable to pay the salaries of the priests and maintain the building. Financial shortcomings caused the priest Konstantin Kokla to leave with his followers for another church, and in the early 1920s the parish of the Holy Nevski church contained less than a thousand members.

In the first chapter of the second part of the thesis I describe the existence of the parish at the beginning of the independent Republic of Estonia. In the 1920s and 1930s the church was in the centre of public attention due to inner conflicts and scandals around the election of the priest. In the second chapter I analyse the reasons that caused the conflicts and focus on the role of Anton Laar as a possible initiator for the split within the parish. The main finding of this research is that Anton Laar deliberately initiated the split within the parish because he wished to maintain his leading role in the church despite formally already working in Tallinn. The parish was split into different communities, which were later integrated when Anton Laar moved back to Tartu in 1928. In the third chapter I study the last years of the priest Anton Laar. He had plans to develop the parish but was unable to fulfil these due to a lack of finances. The priest died in 1933 and his funeral was a public event in Tartu because he was also a teacher of history and religion in Tartu Treffner gymnasium. The fourth chapter

looks at the parish until the end of the Estonian independence. After the death of Anton Laar debts were discovered that the priest had incurred without the consent of the Sinod. Dissenting opinions about the role of the deceased priest split the parish anew and the internal conflicts were still unsolved when the Soviet occupation threw the life of the parish into confusion.

The role of the Aleksander Nevski Church in Tartu is important in the historical development of the Estonian Orthodox church because of the priests that served in the church. After the “evacuation of Riga”, when the archbishop of Riga and Miitavi Joann (Smirnov) resettled in Tartu, the Aleksander Nevski Church was even called for a short period “the church of the archbishop”. The main altar of the church is the only altar in Estonia which was consecrated by the first Estonian bishop Platon (Kulbusch) who was later announced elevated to sainthood. The founder of the parish, the main priest Anton Laar, actively participated in the establishment of the Estonian Apostolic-Orthodox Church and released with Konstantin Kokla Orthodox literature in Estonian. In the Aleksander Nevski Church in Tartu there also served Karp Tiisik, the champion for the independence of the Estonian Orthodox church and the professor for the Orthodox theology in the University of Tartu.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, TOOMAS ERIKSON,

annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

„Tartu Aleksandri(te) õigeusu kiriku ja koguduse ajalugu aastatel 1913–1940“,

mille juhendaja on Toomas Schvak

- reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
- olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
- kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 27.04.2014